

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Bc. Veronika Špírková

Útulok pre bezdomovcov

Homeless shelter

Praha 2017

Vedúci práce: Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som túto diplomovú prácu vypracovala samostatne a výhradne s použitím citovaných prameňov, literatúry a ďalších odborných zdrojov.

V Prahe, dne 11. augusta 2017

.....
Veronika Špírková

Pod'akovanie

Moje ĎAKUJEM patrí všetkým, ktorí mi venovali svoj čas a pustili ma do svojho súkromného sveta, myšlienok, úsmevov, vrások i objatí, na ktorých stojí táto práca. ĎAKUJEM Doc. PhDr. Marekovi Jakoubkovi, Ph.D. za ľudský prístup, pochopenie, za prenechanie voľnej ruky vo výbere témy a jej spracovaní. ĎAKUJEM mamke a ocinovi za nehynúcu a obdivuhodnú trpezlivosť, lásku a podporu. A v neposlednom rade ĎAKUJEM Nik, za najvzácnejšie priateľstvo, spolu-žitie a ukazovanie toho najkrajšieho pohľadu na svet.

Kľúčové slová:

Bezdomovectvo, bezdomovec, útulok, denné centrum, nocľaháreň, marginalizácia, reintegrácia.

Key words:

Homelessness, homeless person, shelter, day care, dormitory, marginalization, reintegration.

Abstrakt

ŠPIRKOVÁ, Veronika: „Útulok pre bezdomovcov“ [Diplomová práca]. Karlova Univerzita v Prahe. Filozofická fakulta; Ústav etnologie. Školiteľ: Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Stupeň odbornej kvalifikácie: Magister. Praha: FFUK, 2017. ??s.

Diplomová práca sa venuje socio-priestorovým aspektom sociálnej služby denného centra a nocľahárne určenej pre osoby bez strechy. Predstavuje jej súčasný stav v súvislosti s klientelou, funkciou útulku, zásadami súžitia v ňom, ale i reflexiu bezdomovcov a zamestnancov k potrebnosti zmien. Cieľom práce je zobrazit' žitý priestor, názory a hodnoty klientov útulku a ich vzťah k danému miestu sprostredkované ich výpoveďami a každodennými praktikami.

Práca je rozdelená do ôsmich kapitol. Tématicky sú venované stavu doterajšieho bádania, teoretickým východiskám, metodike výskumu, jeho cieľom, etike a auto-etnografickej skúsenosti. Takisto popisujú klientelu útulku, účel útulku a hodnoty, pravidlá, zvyky, ktoré v útulku panujú a neposlednom rade jeho možnú rekonceptualizáciu. Záver práce zhŕňa poznatky z výskumu a poukazuje na ich možné použitie v budúcom výskume.

Diplomová práca je vypracovaná na základe informácií pochádzajúcich z odbornej literatúry a terénneho výskumu.

Abstract

ŠPIRKOVÁ, Veronika: „Homeless shelter“ [Diploma Thesis]. Charles University in Prague. Faculty of Philosophy; Department of Ethnology. Thesis supervisor: Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Degree of Qualification: Master. Prague: FFUK, 2017. ?? p.

The diploma thesis deals with the socio-spatial aspects of the social service of the day center and the dormitory designed for people without a roof. It presents its current state of affairs with regard to the clientele, the function of the shelter, the principles of affiliation in it, but also the reflection of the homeless people and the employees on the necessity of change. The aim of the thesis is to visualize the living space, opinions and values of the clients of the shelter and their relation to the place, mediated by their statements and everyday practices.

The thesis is divided into eight chapters. Thematically they describe previous investigation of issue, theoretical basis, methodics of research, goals, ethics and auto-ethnographic experience. They describes also clients of the shelter, its purpose and values, rules, habits that are in the shelter, and last but not least its possible reconceptualization. The conclusion of the thesis summarizes the findings of research and their possible usage in future research.

Diploma thesis is elaborated on the basis of information coming from professional literature and field research.

Obsah

1 Stav doterajšieho bádania.....	9
2 Predmet výskumu, teoretické východiská a ciele práce.....	17
2.1 Vymedzenie predmetu výskumu.....	17
2.2 Teoretické východiská.....	21
2.2.1 Priestorovosť.....	21
2.2.2 Heterotopia.....	23
2.2.3 Sociálna služba.....	25
2.3 Ciele výskumu.....	28
3 Metodológia práce v teréne a jej analýzy.....	29
3.1 Výskumná vzorka.....	29
3.2 Výskumné metódy.....	30
3.3 Konflikt výskumníčky / pracovníčky v sociálnych službách / vlastnej osoby...34	
3.4 Nevyhnutnosť psychologickej prípravy a zdravotné riziká výskumu.....	37
3.5 Výskum na verejnom priestranstve.....	39
3.6 Etika výskumu.....	40
4 Predstavenie klientely útulku.....	42
4.1 Reprezentácia priestoru.....	42
4.2 Priestor reprezentácií.....	43
4.3 Žitý priestor.....	44
5 Zásady súžitia v útulku.....	47
5.1 Dôvera.....	47
5.2 Lojalita.....	48
5.3 Rešpekt.....	49
5.4 Pravidlá a zvyklosti.....	50
6 Účely útulku.....	52
6.1 Zásady a ciele útulku.....	52
6.2 Prevádzka útulku.....	53
6.3 Útulok ako alternatívny domov.....	55
7 Rekonceptualizácia útulku.....	58
8 Záver.....	63
9 Zoznam použitej literatúry.....	67

Predhovor

Mojím detským snom bolo žiť v súlade s prírodou, v stane, bez zbytočných papierov, úradov, bez práce-len-pre-peniaze. Mojím dospelým strachom je ostať bez strechy nad hlavou, bez stien, ktoré dokážu udržať teplo a bezpečie a bez kľúča, ktorý by zamkol dvere. Klasická predstava bezdomovca ako človeka, ktorý je oblečený viac, než je na počasie nutné, ktorý spí v parku za bieleho dňa, ktorý prechádza okolo košov, poprípade čaká na nejakú tú korunu alebo jedlo, sa po terénnom výskume venovanom tejto práci, pre mňa, značne rozšírila. Vidím ľudí, ktorým sa môj detský sen splnil a museli sa s ním naučiť žiť, ľudí, pre ktorých sa môj dospelý strach stal skutočnosťou. A na pohľad sú na nerozoznanie od akéhokoľvek „bežného“ človeka.

Diplomová práca „Útulok pre bezdomovcov“ sa zaoberá socio-priestorovými aspektmi sociálnej služby určenej pre osoby bez prístrešia. Delím ju na dve časti teoreticko-metodologickú a analytickú, ktoré spolu tvorí osem kapitol. V prvej kapitole sumarizujem stav doterajšieho bádania v oblasti výskumu útulkov z celého sveta, ktoré mi boli inšpiráciou a zdrojom rôznych optík na danú tématiku. V druhej kapitole sa venujem predstaveniu predmetu výskumu, kde po súhrne a na základe definícií tzv. bezdomovcov českých kultúrnych antropológov vytyčujem tú svoju adekvátnu pre túto prácu; teoretickým východiskám, kde sa konkrétne venujem priestorovosti, heterotopii i závislosti na sociálnej službe a popisujem ciele práce. Tretia kapitola popisuje metodológiu práce v teréne a jej analýzy, kde okrem metód a etiky výskumu kladiem dôraz aj na auto-etnografickú skúsenosť. V štvrtej kapitole predstavujem klientelu útulku z pohľadov charakteristických pre reprezentáciu priestoru, priestor reprezentácií a žitý priestor, v piatej kapitole popisujem zásady súžitia v útulku. Šiesta kapitola hovorí o účeloch útulku, kde porovnávam zásady a ciele útulku s jeho prevádzkou a vnímaním tzv. bezdomovcov. Siedma kapitola pojednáva o možných zmenách z pohľadu zamestnancov útulku a otvára otázky vyžadujúce budúci výskum. V poradí ôsmou kapitolou je záver práce, ktorý zhrnutím bádania a ktorý vnímam ako základ pre svoju dizertačnú prácu „Závislosť na službe útulku pre tzv. bezdomovcov alias konštrukcia alternatívneho domova“.

1 Stav doterajšieho bádania

Sociálnu službu nízkoprahového denného centra s nocľahárňou vo veľkom českom meste budem ďalej nazývať **útulkom pre tzv. bezdomovcov** (ďalej len „útulok“), z dôvodu anglického výrazu *homeless shelter*, ktorý je medzinárodne používaným a zrozumiteľným pojmom pre dané lokality. V celej dĺžke práce budem zastrešovať skúmanú skupinu pojmom *tzv. bezdomovcov*, práve kvôli dikcii doteraz preštudovanej literatúry a dominantných reprezentácii (avšak bližšie vymedzím jej význam v kapitole 2). V stávajúcej kapitole ponúknem stručný prierez doterajšími výskumami, ktoré sa venovali útulkom, ich histórii, užívateľom, funkcii i kritike.

Útulok je, vo svojom východiskovom význame, priestor, kam sa jedinec môže ísť ukryť pred nebezpečenstvom, či miesto, kde sa môžu zhromažďovať ľudia, ktorí nemajú kam inam ísť. Môže byť vymedzený počtom postelí, od niekoľkých až po desiatky, či stovky alebo ponúkanými službami, ktoré sa nemusia zužovať len na jedlo dočasné ubytovanie a stravu. (Hurtubise a kol., 2009, s.1).

V priebehu rokov sa útulky vyvíjali tradične v spojení s prostriedkami poskytovanými náboženskými komunitami. Prvé útulky boli vytvárané v mestách, kde sa zvyšoval príliv ľudí hľadajúcich si prácu a stúpal počet ľudí bez bývania. Takéto dočasné bývanie, ktoré sa budovalo paralelne s inými spôsobmi riešení, ako sú chudobinské štvrte, či tábory, sa však začalo stávať trvalým (Dordick, 1996, s. 373). Vývoj útlkov na konci 19. storočia má súvis s vývojom v ekonomike, s industrializáciou a urbanizáciou. V prvej polovici 20. storočia prišli dve vlny modernizácie útlkov, ktoré vylepšili hygienické a sanitárne zariadenia a definovali misiu útlkov službou, ktorá má napomôcť ich užívateľom reintegrovať sa do spoločnosti (Aranguiz, 2005, s.181). V povojnovom období boli útulky opätovne ukotvené vo svojej tradičnejšej funkcii núdzového ubytovania a zodpovednosť za adaptáciu osôb späť do spoločnosti prepadla do právomocí verejných služieb. Deinštitucionalizačné politiky určené na udržanie ľudí s mentálnymi a fyzickými zdravotnými problémami v komunite, zmenil skladbu osôb využívajúcich útulky a komunitné služby (Hurtubise, Babin, Grimard, 2009, s.2). V súčasnosti, keď sa stavajú nové útulky alebo keď sa pôvodné sťahujú,

musia často čeliť opozícii lokálnych obyvateľov či majiteľov nehnuteľností, obchodníkov a NIMBY-stov („Not In My BackYard“ – „Nie v mojej záhrade“). V diskusiách sú vo všeobecnosti vlastníci veľkých súkromných nehnuteľností tými, ktorí majú najsilnejší hlas a sú schopní zablokovať takéto projekty (Ranasinghe & Valverde, 2006, s.338). V deväťdesiatych rokoch sa kritici útulkov stali tvrdšími. Útulky boli vnímané ako súčasť systému, ktorý sa snaží bezdomovcov skryť pred zrakmi verejnosti. Pretože prítomnosť ľudí bez domova vo verejných priestoroch je považovaná za obťažovanie a hrozbu, vznikli dve stratégie na riešenie tohto problému: navrhovanie týchto priestorov tak, aby boli menej atraktívne pre ľudí bez domova (za pomoci architektúry, streetscape) a ovládanie správania tzv. bezdomovcov prostredníctvom moci a súdnych sporov. Táto snaha zbaviť mestá ľudí považovaných za "nežiadúcich" povzbudilo rozvoj útulkov ako spôsob ochrany obyvateľov od tzv. bezdomovcov (Johnsen et al., 2005, s.790). V danej práci nebudem prihliadať na represívne praktiky voči tzv. bezdomovcom, ich užívanie útulku budem vnímať ako založené na dobrovoľnom výbere.

Jednotlivé útulky sa značne líšia. Pre výskum ľudských a sociálnych vied sú dôležitými partnermi. Pracovníci útulkov sú kľúčovými zdrojmi informácií pre vývoj obrazu bezdomovecstva a napomáhajú výskumníkom uvažovať o svojich vedeckých prístupoch výskumu a analýzy. Niektoré výskumy naznačujú, že útulky sú najlepší spôsob, ako zvládnuť tzv. bezdomovecký problém. Väčšina štúdií však naznačuje, že akékoľvek riešenie tzv. bezdomovecstva musí zahŕňať veľa účastníkov a zahŕňať množstvo sektorov: komunitné organizácie, mestské vedenie, zdravotníctvo a sociálne inštitucionálne služby, orgány činné v trestnom konaní a súkromných a komunitných praktík. Výskum by mal naďalej opísať rôzne skúsenosti s útulkami a dokumentovať ich transformáciu. Štúdie by sa tiež mali venovať analýze programov a postupov a určiť najefektívnejšie intervencie. Taktiež musí kritická analýza pokračovať v otázkach, ktoré sú považované za samozrejmosť. Vzhľadom k tomu, že je problém tzv. bezdomovecstva tak zložitý, musia byť riešenia prispôbené rôznorodosti kontextu, v ktorom sa uplatňujú (Hurtubise, Babin, Grimard, 2009, s.16). Čo konkrétne autori považovali za „samozrejmosť“ sa z textu nie je možné dozvedieť, avšak považujem a verím, že v súlade s nimi, za nevyhnutné sledovať a hľadať vysvetlenia pre každú situáciu, ktorá nachádza svoje umiestnenie v útulku, ako i jeho okolí, či už sa jedná

o situácie vyhrotené, ktoré nie je možné si nevšimnúť, až po varenie (už horúcej) vody (z kohútika) v spoločnej kanvici.

Tzv. bezdomovci, ktorí využívajú útulky netvorí homogénnu skupinu (Hecht & Coyle, 2001, s.66). Niekedy môžu vyjadrovať väčšiu spokojnosť so svojim životným prostredím v porovnaní so životom na ulici a nevnímajú útulok v asociácii so stratou slobody (La Gory, 1990, s.162). Profily užívateľov nám umožňujú určiť rôzne typy tzv. bezdomovcov, ktoré sa vzťahujú k časovému rozpätiu návštev útulku a to **chronické, cyklické alebo dočasné**. Niektoré skupiny ako starší ľudia alebo tí, ktorí trpia problémami duševného zdravia, závislosťami alebo fyzickými problémami zostávajú dlhšie a opakovane. Mladí, naopak, sa im snažia vyhýbať, lebo ich praktiky vnímajú ako reštriktívne (Acorn, 1993, s. 285). Profily užívateľov sú neodlučiteľnou zložkou výskumu útulku, nielen z časového a funkčného hľadiska jeho využívania, ale najmä kvôli osobným charakteristikám, ktoré umožňujú sledovať, na prvý pohľad nebadané, vnútorné usporiadanie sociálnych vzťahov.

Zdravotný stav ľudí využívajúcich útulky predstavuje vážnu výzvu. Samotné užívanie útulku môže dokonca spôsobovať zdravotné problémy cez depriváciu spánku, problémy s osobnou hygienou, či obmedzený priestor na ukladanie vlastného majetku (Power, 1999, s. 590). Užívatelia často váhajú využiť bežne dostupné zdravotnícke služby, preventívnu starostlivosť a liečbu a v dôsledku toho trpia zdravotnými problémami. Miera úmrtnosti sa pohybuje dva až osemkrát vyššie, než u bežnej populácie (Barrow, 1999, s. 530). Napriek zníženiu počtu prípadov schizofrénie, niektoré štúdie naznačujú, že tzv. bezdomovci trpia v 40-60% problémami s duševným zdravím, ako je úzkosť, depresie či samovražedné tendencie, problémy s drogami a alkoholom sú bežné, útulky môžu takisto prispievať k šíreniu infekčných chorôb, ako je tuberkulóza a rôzne parazity (Marks a kol., 2000, s.435-438). Otázka zdravia tzv. bezdomovcov vyžaduje pochopenie životných stratégií, ktoré využívajú. Majú ťažkosti s prístupom ku zdrojom, vďaka ktorým by sa o seba postarali, často váhajú príliš dlho s jeho riešením, kým vyhľadajú pomoc. Vo veľkej miere používajú rýchle záchranné služby. Čo sa týka zdravotnej stránky, útulky slúžia buď to na prevenciu alebo na intervenciu (Wadd a kol., 2006, s. 333). Takisto je nutné všimnúť si prípadné umiestnenie ošetrojúceho personálu v rámci organizácie útulku, ktoré na jednej strane

poskytuje možnosť bezplatnej zdravotnej starostlivosti v bezpečných a známych rukách, na druhej strane sa však stráca komunikácia a žitá skúsenosť, nielen zo strany tzv. bezdomovcov voči „bežnému“ lekárskeму personálu, ale i naopak a vzájomná strata kooperácie môže byť ďalším dielom pre reprodukciu marginálnej pozície tzv. bezdomovcov.

Firdion a Marpsat (1998, s.5) poukazujú na to, že rozdiely medzi krátkodobými a dlhodobými užívateľmi útulkov nie sú jasne definované. Viac nápomocný je dynamickejší prístup, ktorý sa zameriava na charakteristiky užívateľov. Môžeme rozlišovať štyri skupiny (1) tí, ktorí maximálne využívajú zdroje počas stredne dlhej a dlhodobej reintegrácie do spoločnosti; (2) tí, ktorí nájdu svoje vlastné riešenia problémov bez použitia zdrojov pre tzv. bezdomovcov; (3) tí, ktorí využívajú prostriedky útulku a (4) osoby v neistých situáciách bývania (automobily, prívesy, squatting). Osoba, ktorá už vyčerpala všetky svoje osobné, rodinné a komunitné zdroje, sa obracia na útulok ako na poslednú možnosť (Poole & Zugazaga, 2003, s.416). Pochopenie histórie života a zameranie sa na pochopenie spôsobov, ktorými tzv. bezdomovci kompenzujú stratu bývania, môže napomôcť navrhnúť efektívnejšie intervenčné modely (Elias & Inui, 1993, s. 396). Dordick (1996, s.373) navrhuje **popis "sociálneho sveta" v útulkoch**, ktorý by mal podľa neho zahŕňať i napríklad sexuálne praktiky, zriedkavo uvedené vo vedeckej literatúre, pretože sú podstatnou súčasťou života útulkov, i napriek malému, či žiadnemu súkromiu. Útulky môžu dať vznik i partnerským vzťahom, ktoré svojím putom zvyšujú podporu i pohodlie, ako v útulku, tak i mimo neho. Či už sú tieto vzťahy založené na romantickej láske, alebo zištných dôvodoch, je nevyvrátiteľné, že sú to práve páry, ktoré útulok, ktorému sa venuje táto práca, opustili smerom k spoločnému stabilnejšiemu bývaniu.

Štúdie o organizácii útulkov využívajú dve perspektívy: (1) požadovaný prístup odborných pracovníkov a dobrovoľníkov a (2) pravidlá a smernice, ktoré regulujú život v útulkoch. Zamestnanci útulku môžu rozvíjať pochopenie životných podmienok bezdomovcov a stavu mysle a charakteristík, ktoré sa prejavujú na užívateľoch útulkov. Flexibilita, porozumenie, schopnosť počúvať a prispôbovať sa potrebám človeka sú všetky kvality, ktoré sú hodnotné pre pracovníkov, ktorí sa musia neustále prispôbovať veľmi rôznorodým potrebám. Väčšina útulkov stanovuje pravidlá a

predpisy, ktoré načrtávajú prijateľné a neprijateľné správanie, ako pre užívateľov prístreškov, tak i pre ich zamestnancov (Neale a kol., 1997, s. 205). Napríklad povolenie vstúpiť do útulku môže závisieť od duševného stavu osoby (intoxikácia, agresivita), osobnej charakteristiky (pohlavie, vek, kultúrne pozadie) alebo histórie s útlkom (obmedzený počet návštev). Po príchode do útulku existujú pravidlá pre osobnú hygienu (sprchovanie, výmena oblečenia), zákaz vychádzania, časy vstávania a opúšťanie priestorov, rešpektovanie ostatných osôb (hluk, agresívne správanie, násilie) a účasť v pracovnom rozvrhu (príprava jedla, umývanie riadu, práca). Opakované porušovanie poriadku môže mať za následok sankcie, ako je dočasné, či trvalé vylúčenie zo služby, mimoriadne práce alebo obmedzený prístup k službe.

Útulky pravidelne zhromažďujú informácie o svojich užívateľoch, aby sa mohli zamerať na ich problémy a priviesť ich k príslušným potrebným zdrojom alebo službám. Niektoré útulky podporujú pripravenosť na prácu prostredníctvom interných vzdelávacích centier, sociálnych podnikov, alebo zamestnaneckých skupín. Iné sa zameriavajú na potreby zdravia a orientujú sa na užívateľa smerom k službám, ktoré najlepšie zodpovedajú ich potrebám. **Výzva prístupnosti je ústredným bodom.** Existuje totiž veľa prípadov, kde boli jasne definované potreby, prístupnosť bola však obmedzená kultúrnymi, organizačnými alebo administratívne prekážkami (Roy et al., 2006 in Hurtubise a kol., 2009, s.7).

Autori rozlišujú ubytovanie v útlku a bývanie nasledovne: prvý znamená **dočasný spôsob života, ktorý ponúka pomoc, ktorá môže zahŕňať určitú formu rehabilitácie** a druhý je stabilný spôsob života, ktorý v žiadnom prípade neznamená žiadnu sociálnu alebo terapeutickú potrebu. Početné projekty v útlkoch sa snažili uľahčiť bývanie pre bezdomovcov. Pobyt v útlku je ideálnou príležitosťou na prácu so schopnosťou človeka spravovať vlastné bývanie. Útulky umožňujú používateľom dočasný prístup ku skúsenostiam v stabilnom a bezpečnom prostredí (Peled a kol., 2005, s. 261). Z tohto hľadiska je úlohou útlkov uprednostňovať prechod smerom k stabilnému bývaniu, ktorý znamená nielen nájsť miesto pre život, ale aj budovať pevný základ a sociálnu sieť v meste (Friedman, 1994, s.321). Následné kroky po opustení útulku sú dôležitou podmienkou úspechu reintegrácie, ide o veľmi zdĺhavý proces. Podľa všetkého je stabilita bývania veľmi krehká počas prvého roka a najmä v druhom roku sa väčšina ľudí usadzuje (Dunlap & Fogel, 1998, s.180). Obdobie po opustení

útulku sa považuje za dôležité a rozhodujúce v následnom procese udržania kontinuity bývania. Práve komunitné služby môžu zabrániť opakovaniu tzv. bezdomovectva (Susser a kol., 1997, s. 258).

Väčšina krízových centier má podobné ciele: reagovať na základné potreby (jedlo, oblečenie, sprchy, miesto na spanie, zábavu) a prácu; ukončiť marginalizáciu tým, že pomôže ľuďom rozvíjať každodenné zručnosti, nájsť miesto na bývanie, naučiť spravovať rozpočet, využívať dostupné zdroje, nájsť zamestnanie a v určitých prípadoch zosúladiť s rodinami. Prístupy, ktoré kombinujú vzdelanie a zmenu správania prostredníctvom stratégií zvládania stresu uľahčujú riešenie krízy (Dalton & Pakenham, 2002, s.80). Rozvíjanie partnerstiev zahŕňa budovanie vzťahov, objasnenie očakávaní, identifikácie potrieb, zdieľania odborných znalostí a hodnotení. Útulky môžu byť prvým krokom do systému služieb, miesto, od ktorého je možné hodnotiť osobné potreby a začať realizovať zásahy. Koordinácia prostredníctvom prípadového manažmentu môže zabezpečiť následné kroky a pokračovanie intervencií. Účinnosť závisí vo veľkej miere od integrácie mnohých zdrojov okolo potrieb jednotlivca: prevencia, útočisko, prechodné bývanie, podporné bývanie a cenovo dostupné bývanie. Kontinuita služieb sa zdá byť sľubná v prípade tzv. bezdomovstva, ale tento prístup predstavuje etické výzvy, ktoré by sa mali preskúmať v budúcom výskume (Snyder & Weyer, 2002, s.548).

Niektorí autori podporujú Goffmanov kritický prístup k analýze tzv. bezdomovectva. Z tohto hľadiska sú úkryty považované za totálne inštitúcie, spotrebúvajúce celý čas svojich užívateľov a zbavujú ich slobody. Pravidlá stanovené na kontrolu fyzického a sociálneho prostredia útulkov tvarujú svojich užívateľov a posilňujú ich okrajovú identitu. Kultúra všetkých inštitúcií má tendenciu odcudziť a depersonalizovať používateľov, ktorých životy sú definované ich príslušnosťou k útulku. Pre užívateľov toto vedie k strate autonómie a pocitu nadvlády a uzavretia (Stark, 1994, s.560). Pravidlá niektorých útulkov ukazujú, akým opantávajúcim sa život v útulku môže stať. Ilegálne praktiky v rámci útulku môžu pridať i "čierne trhové hospodárstvo". Tri ďalšie faktory ovplyvňujú život v prístrešiach: (1) väčšina času sa venuje organizácii "žitia" v útulkoch, čo prenecháva len veľmi málo času na iné veci (2) osobné siete a priateľstvá môžu byť krehké a krátkodobé; (3) musia sa rešpektovať povinnosti voči iným ľuďom a opustenie útulku možno považovať za prerušenie týchto povinností (Dordick, 1996,

s.400). Pre Marcusa (2003, s.135) takýto prístup zanedbáva skutočnosť, že útulky sú len jedným z mnohých zdrojov a ich stratégia prežitia a únik z tzv. bezdomovectva čerpá z verejných, komunitných, rodinných i osobných zdrojov. Užívatelia útulku nie sú úplne definovaní jeho sub-kultúrou. Zdieľajú hodnoty, presvedčenia a normy s obyčajným obyvateľstvom.

Okrajová afinita, blízkosť užívateľov útulkov, zdieľanie spoločného okolia vytvára pocit spolupatričnosti k marginálnemu prostrediu. V skutočnosti služby, ktoré majú pomôcť pri získavaní cesty z tzv. bezdomovectva, podľa ďalších autorov, skutočne podporujú zachovanie životnosti útulkov. Počas úsilia užívateľov nájsť stabilné bývanie sa vyskytli osobné zlyhania a útulok je miestom, ktoré ich prijíma takých, akí sú a neposudzuje ich (Gounis & Susser, 1990, s.235). Tzv. závislosť na službe, podľa iných, tiež kladie dôraz na spoločenské procesy uzavretia sa v tzv. bezdomovectve, podobne ako koncentrácia chudobných obyvateľov v getách. Zneužívanie útulkov považujú nielen za osobný problém. Užívateľov vidia ako psychicky a ekonomicky viazaných na programy sociálnej pomoci a prispôsobujúcim sa vývojom mechanizmov prežitia, ktoré ich udržiavajú bez domova (Grunberg & Eagle, 1990, s.522).

Súčasný štúdie sa sústreďujú na oblasti politiky bývania, bezpečnosti a mestského plánovania. Niektorí autori vidia podstatu v sprístupnení bývania, ktoré by malo byť posilnené a mohlo by problém bezdomovectva vyriešiť (Roman & Berg, 2006, s. 340-346). Tu môžeme vidieť diskusiu medzi zacielením na klientelu ako nevyhnutnú podmienku na zavedenie efektívnych riešení a prispôsobenie existujúcich všeobecných služieb uprednostňovaním prístupnosti a podpory pre ľudí (Dattalo, 1991, s. 297-301). Útulok hrá medzi bezdomovcami a komunitou úlohu sprostredkovateľa, pre niektorých sa stáva typom dostupného bývania. Systém útulkov možno považovať za oficiálnu ochotu neutralizovať problém. V skutočnosti umiestnenie útulku, jeho štruktúra a prevádzkové nastavenia ovplyvňujú typ reintegrácie, ktorý ľudia bez domova môžu očakávať v komunite. Ponúka množstvo služieb vo vnútri útulku, čím dochádza k izolácii ľudí, pretože pre nich nie je motiváciou ich používať externými službami alebo sa zoznámili s miestom umiestnenia zdrojov a služieb (Hartnett & Harding, 2005, s.30).

Podľa Soulie (1997, s. 92-95) existujú dva typy útulkov. Niektoré ponúkajú malý komfort, málo zdrojov finančných prostriedkov a odkázať používateľov na iné služby. Ostatné ponúkajú viac pohodlia a lepšie zdroje a poskytujú osobný prístup k ľuďom, ktorí majú potenciál na prechod k trvalému bývaníu. Sociálna sieť núdzového ubytovania je preto hierarchická. Chránení obyvatelia útulku nie sú ľubovoľne vytvorenou skupinou, ale sú výsledkom výberového procesu. Ľudia bez domova, ktorí dokážu presvedčiť úradníkov, že majú potenciál využívať služby často získavajú prístup ku kvalitnejším centráam. Hierarchia predstavuje proces sociálnej kontroly, prostredníctvom stanovenia priorit a zacielenia na určitú klientelu, umožňuje poskytovateľom služieb rozlišovať "dobrých" tzv. bezdomovcov od "zlých" tzv. bezdomovcov. "Dobrá" skupina sa môže kvalifikovať na intenzívnejšie intervencie, pretože ich problémy sú často menej riešiteľné (Hurtubise, 2000, s.350).

Na základe vyššie spomenutých štúdií, ktoré mi boli inšpiráciou, budem v diplomovej práci nazerať na jeden konkrétny útulok pre tzv. bezdomovcov, a to v súvislosti s vnímaním jeho klientely, stanovenými funkciami a ich plnením a reflexiou možných zmien do budúcnosti.

2 Predmet výskumu, teoretické východiská a ciele práce

Optikou sociálnej antropológie a jej metódami výskumu nazerá na tzv. bezdomovectvo v Českej Republike za posledných 10 rokov stále viac bádateľov (Bírová, Hejnal, Holpuch, Jakubec, Toušek, Vašát a iní), ktorých tematické prístupy a výskumné terény sa líšia, avšak nepochybne väzbou medzi nimi je vôľa spoznávať a participovať na živote svojich informátorov, pokúsiť sa porozumieť ich každodennému psychickému i fyzickému prežívaniu a aplikovať získané znalosti ako vo vzájomných vzťahoch, tak aj vo sfére vedeckého i verejného diskurzu a jeho následným praktikám v oblasti sociálnej politiky.

V danej kapitole by som rada predstavila, ako sú v súčasnej odbornej antropologickej literatúre skúmaní aktéri kategórie tzv. bezdomovcov chápaní, ako sa autori vzťahujú k samotnému pojmu „bezdomovec“ resp. ako a na základe čoho, si sami kategorizujú svoju výskumnú vzorku. Ponúknem náhľad do tém, ktoré poskytujú kúsky skladačky subjektívnej (natolko, koľko je možné) optiky tzv. bezdomovcov na svoj život, v porovnaní s dominantnou reprezentáciou a takisto do výskumných terénov, ktoré doplním o práve ten môj vlastný – z priestoru sociálnej služby, spolu s cieľmi diplomovej práce.

Celý text práce, kvôli ochrane bezpečnosti inštitúcie i jej klientov a ostatných informátorov, podlieha anonymizácii a z tohto dôvodu budem k zvoleným prislúchajúcim citovaniam informátorov prikladať ich kód v nasledujúcom znení: (pohlavie, pozícia v sociálnom priestore vo vzťahu k inštitúcii: K – klient, X- bývalý klient, B – tzv. bezdomovec nenavštevujúci útulok, A- azylový dom, V – verejnosť /okoloidúci v mestskej časti útulku, Z - zamestnanec, približný vek).

2.1 Vymedzenie predmetu výskumu

Existuje nespočetné množstvo definícií tzv. bezdomovectva naprieč vednými odborními, z ktorých si dovoľím spomenúť niekoľko, ktoré sú podstatné z antropologického hľadiska pre túto prácu v danom výskumnom teréne útulku pre tzv. bezdomovcov.

Oficiálne stanoviská inštitúcie útulku definujú svojich klientov ako fyzicky sebestačných či pohybovo obmedzených (s asistenciou) dospelých *mužov a ženy bez strechy*, čo zodpovedá

jednému z oddielov definície ETHOS, organizácie FEANTSA (Európska federácia národných združení pracujúcich s bezdomovcami) (2005), ktorej typológiu prijala Európska únia ako jednotnú pre všetky svoje členské štáty. Vychádza z princípu, že ponímaniu domova je možné rozumieť v troch oblastiach, ktorých absencia môže viesť k tzv. bezdomovectvu. Domov môže znamenať fyzickú oblasť a to mať primerané bývanie, ktoré môže osoba a jej rodina užívať výlučne, sociálnu oblasť, tzn. mať priestor pre vlastné súkromie s možnosťou sociálnych vzťahov a právnu oblasť, ktorá predstavuje mať právny dôvod k užívaniu priestoru. Z toho vyplývajú štyri formy absencie bývania (zahŕňajúce osoby ohrozené tzv. bezdomovectvom a tzv. bezdomovcov, ktorí budú vyznačení kurzívou):

- bez strechy: *osoby prežívajúce na ulici alebo vo verejne prístupných priestoroch bez možnosti ubytovania, napr. na ulici, pod mostom, v jaskyni, odstavených vagónoch, stanoch a pod. a osoby, ktoré využívajú nízkoprahové nocľahárne.*
- bez bytu: *osoby v azylových domov, v ubytovniach, v domoch na pol cesty, pred prepustením z väzenia, zdravotníckeho zariadenia, detského domova, osoby ohrozené násilím na skrytých adresách, žiadatelia o azyl, seniori a invalidní dôchodcovia dlhodobo ubytovaní v azylovom dome.*
- neisté bývanie: *osoby prechodne bývajúce u priateľov či príbuzných a osoby v podnájme, ktoré nemajú inú možnosť bývania, osoby bývajúce v byte bez právneho dôvodu, v nezákonne obsadenej budove, v nezákonne obsadenom pozemku (záhradkárске kolónie), osoby, ktoré dostali výpoveď z nájomného bytu, ohrozené vyst'ahovaním z vlastného bytu, ohrozené domácim násilím/obete.*
- nevyhovujúce bývanie: *osoby žijúce v mobilnom obydlí, na pracovisku, v záhradných chatkách so súhlasom majiteľa, v provizórnych stavbách či budovách bez kolaudácie, nespôsobilých k obývaniu, osoby v preľudnených bytoch.*

Táto a mnoho iných definícií má v sebe zakorenený spoločný predpoklad, že tzv. bezdomovcom (*home-less person*) je človek bez domova, ktorým sa však nechápe miesto subjektívne emocionálne, ktorého význam a lokalizácia sa obmieňa v aktérskom kontexte, a ktorého vlastnosti nie je možné vo všeobecnej rovine určiť (Toušek, 2009, s.16).

Rozumie sa ním bývanie ako fyzická štruktúra. (Toušek, 2013, s.18). Dôvodom tejto redukcie je normatívny charakter ako pojmu bezdomovec, tak aj všeobecnej predstavy domova a dichotomicky vnímaného vzťahu bezdomovec-domov v spoločenskej ideológii (Vašát 2012, s.251). Kým sa vo verejnom diskurze hovorí o domove, ktorý tzv.bezdomovcom chýba, ako o matérii v podobe bývania, u väčšinovej spoločnosti sa k nej pridávajú i sféry emocionálne či sociálne atď. V tomto kontexte je pojem tzv. bezdomovca bez zmyslu a má funkciu symbolického násilia, nakoľko si každý človek konštruuje vlastnú predstavu domova, ktorý môže a nemusí byť kompatibilný s konvenciami danej spoločnosti. Adekvátnejší pojem by teda bol ľudia bez konvenčného domova. (Vašát, 2012, s.252; Hejnal, 2014, s.37) .

Osobne by som sa priklonila k pojmu *ľudia bez konvenčného bývania* (kde sa opäť vraciam k fyzickej forme ako k vonkajšiemu prejavu individuálnych aspektov života v spojitosti so štruktúrnymi silami) nakoľko by som rada reflektovala i možnosť existencie ľudí, ktorí obývajú či vlastnia spoločensky adekvátne bývanie, ale absentuje im pocit domova popr. sa cítia doma na inom mieste, než je ich bydlisko, takisto ako tzv. bezdomovcov, ktorí sa môžu cítiť doma napr. u rodiny, kde by im bolo umožnené bývať a napriek tomu tieto priestory neobývajú z akýchkoľvek dôvodov.

P. Vašát hovorí vo svojich štúdiách o triede najchudobnejších, podľa konceptu P.Bourdieu (1998, s.20), ktorý triedu považuje za niečo, čo sa má v sociálnom priestore diferenciacií vytvoriť. Tento koncept zavádza, pretože podľa neho zahrňuje ako tzv. bezdomovcov, tak i narkomanov, žobrákov a chudobných ľudí, neodopiera možnosť vytvárania vlastného ideálu domova a oproti dominantnej reprezentácii nekategorizuje tzv. bezdomovcov do homogénnej skupiny (Vašát, 2012, s.277-278). Je preňho kategóriou chudoby, pre ktorú je charakteristickou špecifická životná prax a stratégia vychádzajúca zo vzájomne blízkeho postavenia v sociálnom priestore a nie absencia domova či bývania. (Vašát, 2013, s.431, 2014, s.58).

V tomto prípade sa však pýta odpoveď na otázku, kam zaradiť tzv. bezdomovcov, ktorí zdieľajú dané stratégie i prax i solidárnu sieť s ostatnými, ale sú popritom dostatočne finančne zabezpečení, aby si konvenčné bývanie mohli dovoliť a napriek tomu ho nemajú napr. poberajú vysoký (napr. invalidný) dôchodok, plat z brigád či čiernej práce a nemožno

ich teda považovať z podstaty veci za chudobných. Na základe môjho výskumu sa domnievam, že je to práve solidárna sociálna sieť, ktorá zohráva hlavnú úlohu vo vymedzovaní triedy, ktorú skúmame. (M, klient, 40+): „*Musíte mať sakra šťastie na ľudí a motiváciu, vážny dôvod, keď už nájdete prácu a hlavne bývanie, lebo tie kontakty z ulice, to sa všetko preruší a ak by sa náhodou niečo stalo, už vám nikto nepomôže, nemáte nikoho.*“, (M, klient, 30+): „*To sú ľudia z ulice. My sa všetci poznáme.*“

P. Holpuch sa vo svojich prácach vymedzuje voči definíciám sociálnych vied, ktoré chápu tzv. bezdomovcov ako ľudí, ktorí majú nejaký problém. Spôsob ich života zobrazuje práve naopak ako riešenie ich subjektívne pociťovaných problémov. (Holpuch, 2009, s.114) Okolnosti, za ktorých malo bývanie a práca zmysel z ich života zmizli. Autor chápe pojem bezdomovec, hovoriac najmä o dlhodobých bezdomovcoch, ktorí prešli tzv. bodom návratu - pomyselným bodom, v ktorom človek vymieňa inštitucionalizované prostriedky za stigmatizované techniky obživy (tamtiež, s.112) - ako zastrešujúci pre ideálny typ takéhoto človeka. Vypovedá najmä o vnútorných podmienkach, teda o identite, nakoľko zmena životných stratégií na tie stigmatizované, so sebou nesie výrazné zmeny vlastného sebapoňatia (tamtiež, s.8).

Vo svojej práci budem teda na základe vyššie spomenutých definícií a vlastných výskumných skúseností ponímať tzv. bezdomovcov ako *triedu ľudí bez konvenčného bývania*, ktorú vnímam ako vzťahový koncept, ktorý spája týchto ľudí predovšetkým solidárnou sociálnou sieťou a až následne špecifickými, dominantnou kultúrou stigmatizovanými, stratégiami prežitia. Táto trieda dáva priestor na vlastnú koncepciu domova jednotlivcov, vymedzuje sa s ohľadom na rozdiely v životných situáciách vedúcim k danému stavu, berie v úvahu identitu človeka - vlastnú reflexiu súčasného spôsobu života a vôľu ho meniť. Takéto ponímanie nám dovoľuje sústrediť sa na aspekty života jednotlivých ľudí, usúvzťažňovať ho so širším sociokultúrnym poľom a štruktúrnymi silami a umožniť rekonceptualizáciu stávajúcej „problematiky bezdomovectva“ a reklasifikáciu menších celkov tejto triedy, ktorá sa môže stať náplňou ďalších výskumov a prispieť k zmene sociálnej politiky.

2.2 Teoretické východiská

Posledné desaťročie antropologických výskumov tzv. bezdomovectva v ČR akcentuje niekoľko hlavných tém: kontrast diskurzívnej optiky dominantnej spoločnosti, sociálnej práce a samotných tzv. bezdomovcov; neodbytnú potrebu nájdania ideálneho spôsobu ich vzájomnej koexistencie a vhodnej efektívnej pomoci.

V nasledujúcich riadkoch predstavím teoretické východiská, ktoré mi boli odrazovým mostíkom pri terénnom výskume, jeho následnej analýze a vďaka ktorým môžem prispieť k diskusii tzv. bezdomovectva.

2.2.1 Priestorovosť

Sociálne konanie a sociálne vzťahy sú vždy symbolicky, fyzicky i sociálne zakotvené v priestore. Tzv. bezdomovectvo, ako i iné fenomény musí byť skúmané vo vzťahu k priestorovej štruktúre, nakoľko kultúra je vždy priestorová (Toušek, 2013, s.116). Neodlúčiteľnou súčasťou výskumu sociálnej služby je teda antropológia priestoru. Môžeme ňou rozumieť kultúrne čítanie tzv. rituálov priestorovej organizácie (Sibley, 1995, s.72), ktoré je nevyhnutné k pochopeniu a následnému nastaveniu poskytovaných služieb. Dovolím si v nasledujúcich riadkoch predstaviť rôzne spôsoby čítania a vyskladať z nich ten pravý pre túto prácu.

„Tradičné“ binárne poňatie priestorovosti, ktoré zahŕňa dichotómiu reálneho versus predstavovaného, materiálneho versus mentálneho i objektívneho versus subjektívneho, kde sa *miesto* na rozdiel od *priestoru* vyznačuje prítomnosťou sociálneho či aktérskeho významu (Cresswell, 2004, s.38). S. Low (2000, s.56) v priestore odlišuje jeho *konštrukciu*, ktorá je symbolickým, obrazovým a pamäťovým, zažívaním a konkrétnym sociálnym využitím priestoru, čím spadá pod koncept miesta; a jeho *produkcii*, ktorá spojuje ekonomické, ideologické / sociopolitické a technologické faktory vytvárajúc urbánny priestor ako materiálne prostredie. J. Agnew (1987, cit. in Cresswell, 2004, s. 7–8) zas opisuje trilekticky miesto. Podstatná je jeho poloha (location), dejisko (locale) a význam miesta (sense of place). To, ako berieme miesto v úvahu, odpovedá často polohe určitej entity, jej vzťahu s ostatnými entitami/bodmi v priestore. Miesto je považované za dejisko, pretože sa v ňom odohráva sociálny život a hrajú v ňom svoju rolu každodenné

vzájomné vzťahy. Významom miesta rozumieme subjektívnej emočnej väzbe ľudí k danému bodu v priestore (Vavra, 2010, s.464-468). Všetky tri znaky miesta sú pre výklad relevantné. Je podstatné, kde sa miesto nachádza, čo sa v ňom deje a aký význam mu je udeľovaný popr. akú má subjektívnu väzbu k nemu jednotliviec ako člen napr. bezdomoveckej skupiny, Je dôležité zdôrazniť, že táto väzba nemusí byť vo výsledku len pozitívna, ale môže slúžiť aj ako nástroj priestorovej exklúzie voči individuám, ktorí do daného miesta nepatria. Zažívanie priestoru je vždy sociálne konštruované (Hejnal, 2013, s.247). Napriek tomu, aká dôležitá je lokalita vo vzťahu k miestu, vo svojej práci ju budem opomínať, nakoľko jej priblíženie by mohlo byť ohrozením pre anonymitu ako inštitúcie sociálnej služby, tak i pre jej klientov.

Ďalším dielom k teórii priestoru prispieva H. Lefebvre (1991), ktorý poukazuje na tri jeho sféry: *reprezentácie priestoru* - predstavujúce svet chápaný, a to svet abstrakcie a vedeckej či odbornej konceptualizácie; *priestory reprezentácií* – ako priestor žitý, priestor každodenných skúseností a *priestorové praktiky*, ktoré zahŕňajú predstavy ľudí o svete, o ich každodennosti, ktoré sa podieľajú na štrukturalizácii žitej reality.

Z H. Lefebvra vychádza svojou trialektikou i E. Soja, ktorý podľa O. Hejnala (2013, s. 247) lepšie a zrozumiteľnejšie popisuje jej dimenzie a pobáda k využívaniu konceptu heterotopie (viď nasledujúci oddiel 2.2.2) vo svojom treťom priestore. Podľa E. Soji rozlišujeme: *prvý priestor* – Firstspace, ktorý sa odvoláva k priamo vnímanému svetu skúsenostne merateľných fenoménov; *druhý priestor* – Secondspace, ktorý je spätý s obrazmi a s reprezentáciami priestorovosti, pričom berie v úvahu najmä kognitívne, konceptuálne a symbolické svety a tretí priestor – *Thirdspace*, ktorý je prekročením a doplnením „tradičného“ dualistického poňatia skutočného a predstavovaného o síce podobný, ale iný – žitý priestor (Soja, 1999, s.265-266).

Úlohou mojej diplomovej práce je popísať na základe prepojenia modelov trialektity priestorovosti H. Lefebvra (1991) a E. Soji (1999) sociálnu re/produkciiu daného útulku pre tzv. bezdomovcov. Konkrétne sa budem venovať a) reprezentácii priestoru - optikou médií, vedenia, hovorcov útulku a pohľadu širokej verejnosti; b) priestoru reprezentácií – optike klientov, neklentov, zamestnancov útulku a blízkej lokalite vyskytujúcim sa občanom a c) útulku ako žitému priestoru. Po vzore O. Hejnala (2013) budem v jednotlivých konceptoch vytvárať kategórie a navzájom ich usúvzťažňovať, čo mi

umožní poskytnúť validné dáta pre možné budúce zmeny v poskytovaní danej sociálnej služby.

2.2.2 Heterotopia

Táto práca sa bude zaoberať jedným konkrétnym miestom sociálnej služby – útulku pre tzv. bezdomovcov, ktoré budem považovať za *heterotopické* v dvoch hľadiskách. Tento pojem prvýkrát použil Michel Foucault (2003:76), ktorý ich predstavuje ako reálne miesta, ktoré sú popretím svojho umiestnenia, druhom účinne zavedených utópií, v ktorých sú reálne umiestnené všetky skutočné miesta, ktoré môžeme v kultúre nájsť, súčasne reprezentované, popierané a prevrátené. Miesto tohto druhu preňho stoja mimo všetkých ostatných, aj keď je niekedy možné ich umiestnenie lokalizovať a jedným z jeho vymedzení je heterotopia úchyliiek. Jedná sa o miesta, do ktorých sú umiestňovaní jedinci, ktorí sa z akýchkoľvek vedomých či nevedomých dôvodov vymykajú konkrétnym spoločenským normám a pravidlám chovania danej spoločnosti ako napr. väznice či psychiatrické ústavy. V sociálnej vede ČR ich chápe Růžička (2006) všeobecne ako sociálne vylúčené lokality a Galčanová, Hofírek, Vacková (2011) ako miesta, ktoré prepájajú určitý typ priestoru, vhodný pre určitý typ obyvateľov, ktorých koncentrácia na oddelenom mieste umenšuje vizuálne a morálne znečistenie mesta a zároveň umožňuje cielené pôsobenie výchovnej starostlivosti a dozoru. P. Vašát (2012, s.278) týmto konceptom empiricky definuje miesta, ktoré konštruujú osoby na marginálnej pozícii v rámci miest dominantných (Ruddick 1996; Wright 1997), produkujú ich takticky, pomocou praxí, ktoré prepájajú materiálne, diskurzívne a imaginatívne elementy miesta a ktoré vo vzťahu k dominantným definíciám daných miest strácajú patričný účel (de Certeau 1988) a sú vo svojej podstate vždy rezistentné, narozdiel od tých teoretických Wrightových (1997:52), ktorý rezistentnú skupinu iba vyčleňoval ako tú pohyblivú, organizujúcu a demonštrujúcu sa. P. Vašát (2013, s.81-82) považuje každú heterotópiu za rezistentnú práve na základe taktickej povahy jej reprodukcie, nakoľko sú výsledkom voľby a vyjednávania, a teda predstavuje ako výsledok tohto vyjednávania, tak i samotný proces rezistencie. Vo Vašátovom empirickom ponímaní konštruuje pojem heterotopie i O.Hejnal (2013, s.249), pre ktorého sa stal heterotypický priestor „Hilton“ tretím (žitým) priestorom v Sojovej priestorovej trialettike.

Naopak pre L.Touška (2013, s.55-56) sú vyššie spomenuté koncepty v rozpore s logikou samotnej heterotopie a chýba im analytická hodnota, nakoľko by bolo možné za heterotopiu pokladať akýkoľvek priestor, ktorý niekto, či už tzv. bezdomovci alebo iné analytické skupiny ľudí, využíva tzn. akékoľvek miesto, a teda dochádza k vyprázdneniu tohto konceptu. Vracia sa opäť k Foucaultovým (2003, s.79-83) princípom heterotopie, ktoré ju definujú ako fenomén s presnou a vymedzenou spoločenskou funkciou, kde môžeme predpokladať systém otvárania a zatvárania, ktoré ich izolujú a zároveň činia preniknuteľnými. Sú voľne prístupné rovnako ako miesta verejné, avšak vstup je buď vynútený, alebo sa jednotlivci musia podrobiť určitým rituálom a očiste, pri vstupe musia mať priepustku a majú povinnosť vykonať zadané gestá. L. Toušek (2013, s.55) považuje za legitímny príklad takéhoto miesta so špecifikovanou funkciou, exkluzivitou, pravidlami a mocou uplatňovanou voči vstupujúcim, relatívnou priestorovou ohraničenosťou a uzatvorenosťou – nocľaháreň pre tzv. bezdomovcov. Preto i ja sa v tejto práci budem sčasti opierať o tento koncept.

Útulok pre tzv. bezdomovcov plní totiž jasnú, spoločnosťou formulovanú – charitatívnu – funkciu; každý prichádzajúci musí vykonať správne úkony a podstúpiť rituál prijatia a očisty, buď pod kontrolou sociálneho pracovníka, napr. vstupný pohovor, vystavenie klientskej kartičky pri 0,0 ‰ alkoholu v krvi, alebo pracovníka v sociálnych službách/zdravotnej sestry, napr. poskytnutie hygieny, zdravotníckeho ošetrovania a čistého ošatenia; platia v ňom špecifické pravidlá dané domovským poriadkom, ktoré ho odlišujú od vonkajšieho sveta, napr. vstup je možný len s klientskou kartičkou v čase otváracích hodín, do hranice 0,5 ‰ alkoholu v krvi, bez vnášania alkoholu, zbraní či zvierat, agresívneho správania apod.; dochádza v ňom k potlačeniu individuality a slobody, čo by inde mohlo byť považované za neprípustné, napr. zakázané fajčiarske vychádzky do exteriéru budovy, počas plného stavu útulku (obsadenosť 100 ľudí) v zimnom období.

L.Touškova (2013) heterotopia nám pre skúmanú inštitúciu poskytuje definíciu akéhosi medzistupňa medzi priestorom verejným a súkromným. Útulok nie je verejnosti prístupný, vstup doňho, ak si odmyslíme represívne praktiky, ktoré vytláčajú tzv.bezdomovcov z verejných priestranstiev, je dobrovoľný, i keď podmienený priznanou životnou situáciou, či už na základe skutočnosti, alebo z nutnosti či vlastnej vôle priznať si pred sociálnym

pracovníkom kvôli vstupu samotnému; a rozhodne neposkytuje súkromie, keďže v jeden moment sa v ňom môže vyskytovať až 100 ľudí v jednej miestnosti.

Využiteľné sú však oba koncepty českých kolegov, nakoľko zastávam názor, že objekt vytvorený dominantnými aktérmi, ktorý je heterotopický i z vonkajšieho funkčného hľadiska, sa dá považovať za heterotopický i v zmysle vnútorného žitého priestoru, ktorý ten dominantný mení, prevracia, dáva mu iné významy a z pôvodnej funkcie konštruje tú vlastnú podľa svojej ľubovôle, čo sa pokúsim dokázať v analytickej časti práce.

2.2.3 Sociálna služba

Jednou z hlavných zásad daného útulku je, okrem poskytnutia uspokojenia základných potrieb, ako je hygiena, zdravotný stav, ošatenie a jedlo, i návrat klientov do väčšinovej spoločnosti, neprehlbovanie jeho závislosti na poskytovanej službe a náuka v čo najväčšej miere preberať za seba samého zodpovednosť. (informácie pochádzajú z webových stránok a informačných letákov útulku a sú pozmenené natoľko, aby neboli vystopovateľné).

Závislosť na službe (angl. *shelterization*) – je typom inštitucionalizácie špecifickej pre bezdomovectvo, ktorá odkazuje na dlhotrvajúcu závislosť na režime denných centier a ich príslušných nocľahární pre osoby bez prístrešia, ktoré majú tendenciu usádzať sa „v každodennej rutine“ bezdomovcov ovplyvňujúc ich životné cesty a ciele nepredstaviteľným spôsobom (Arapoglou, Gounis, 2015, s.140).

Závislosť na službe útulku pre bezdomovcov sa pod pojmom *shelterization* objavuje v odbornej literatúre počiatkom 90. rokov 20. storočia. Jej konotácie sa rôznia od autora k autorovi vo viacerých vedných odboroch.

J.Grunberg a P.Eagle (1990, s.522-524) vo svojej publikácii *Shelterization: How the Homeless Adapt to Shelter Living* vnímali túto závislosť ako osobnú, subjektívnu pozíciu prijatia apatie a rezignácie, ktorá tiež zahŕňa vývin útlukového slovníka, asimiláciu tém útulku, akceptovanie jeho ideálov, hodnôt a podrytú vôľu.

K. Gounis (1992, s.685-691) nenazerá na rozdiel od predošlých autorov na daný jav ako na psychologický stav, ale ako na stav zajatia. Užívateľov útulku nazýva vo svojej práci *The Manufacture of Dependency: Shelterization Revisited* väzňami totálnej inštitúcie pod vplyvom E.Goffmana (1961). Paradoxnou označuje situáciu, kedy sú programy útulku, ktorých primárnym účelom by mala byť asistencia v hľadaní adekvátneho ubytovania v spoločnosti a odkázanie na vhodný liečebný či sociálny servis, natoľko zakorenené v danej inštitúcii, že sa stávajú nástrojom rozvíjania a rozšírenia technológie kontroly bezdomovcov. Prístup do útulku je teoreticky dobrovoľný, i keď authority sa všemožne snažia znemožniť pohyb a pobyt bezdomovcov na verejných priestranstvách, čím ich zatláčajú do útulkov, kde sú takisto formálne pravidlá umožňujúce pohyb medzi nimi a spoločnosťou. V opozícii od A.Marcusa rozhodne nepovažuje útulok za priestor reprezentácie sociálnych praktík spojených s domovom, ale spĺňa preňho len jeho materiálnu funkciu.

V. Arapoglou a D.Siatitsa (2015,s.140-141) spolu s predošlým autorom poukazujú v článku *Revisiting the Concept of Shelterisation: Insights from Athens, Greece* na ďalšie špecifiká tejto závislosti, ktoré zahŕňajú viac, než inštitucionálne nastavenia. Za prvý spúšťač bod závislosti označujú pohotovostne-orientovaný systém limitovaných, neadekvátnych či nevhodných zdrojov, o ktoré musia bezdomovci medzi sebou bojovať. Druhým dôvodom pre vznik závislosti od útulku je pre nich celý „bezdomovecký priemysel“, ktorý vyúsťuje do latentného mechanizmu, ktorý donekonečna pripravuje ľudí na reintegráciu napr. v podobe tréningových programov na neexistujúce pracovné pozície, popr. ich odkladá mimo dohľad verejnosti na „špecializované“ pracoviská. Tretím bodom je orientácia inštitucionálnych reakcií – verejných či súkromných (napr. mimovládnych organizácií), na riešenie bezdomoveckej situácie iba prostredníctvom postupnej trajektórie starostlivosti, ktorá sa zameriava na pripravenosť v oblasti bývania a zanedbáva iné možnosti sprostredkovania pomoci.

Shelterization Revisited: Some Methodological Dangers of Institutional Studies of the Homeless od A. Marcusa (2003) tvrdí, že dovtedajšia diskusia o závislosti na službe a správaní v útulku je založená na chybnnej metóde výskumu danej témy. Nesúhlasí s abstrahovaním útulku od okolitého prostredia, pôsobenie útulku na správanie jeho

užívateľov považuje za prehnané a za nesprávnu hodnotí i interpretáciu psychokultúrneho efektu noriem útulku ako dôvodu pretrvávania bezdomovectva (Marcus, 2003, s.136). Užívateľia útulku, podľa neho, vstupujú doň nesúc so sebou predsudky, túžby, charakteristiky, ideálne normy správania sa, či individuálne deviácie a odchádzajú s takmer rovnakými myšlienkami a správaním ako prišli (Marcus, 2003, s.140). Súhlasí, že prostredie ovplyvňuje konanie a pohľad jednotlivých osôb na záležitosti, ktoré ich obklopujú, ale zároveň dodáva, že útulok nie je uzavretou a vedomou komunitou, ale široko-spektrálnou inštitúciou, ktorá nekonštruuje životy jeho užívateľov ako napr. psychiatrické liečebne či väzenia. Tvrdí, že v takomto prostredí je jeho opúšťanie zložité až nemožné a ľudia majú ohromnú snahu nájsť si v ňom svoje miesto, pretože za všetkých okolností – sú doma (Marcus, 2003, s.139).

Ak je niečo charakteristické pre život v útulku, je to zotieranie rozdielu medzi verejným a súkromným priestorom vynútené zdieľaním miestnosti 600 mužmi. Informátori autora v už spomínanej publikácii (2003, s.39-40) si toto delenie veľmi dobre uvedomovali, priestor mimo útulok vnímali ako priestor, kde budú súdení, či je ich správanie vhodné alebo nevhodné, zatiaľ čo vnútri útulku ako v polosúkromnom priestore, sa snažili byť čo najsúkromnejší a nechávali prejavovať svoje vlastné ja. Prechodná anonymita útulku umožňuje vznik ilúzii súkromia a možnosti cítiť sa dosť pohodlne na napr. spánok medzi 600 neznámymi ľuďmi. Čo spôsobovalo, že život vo vnútri útulku pôsobil inak, než ten vonkajší je, že zvláštne či deviantné správanie, ktoré sa prejavovalo, je zvyčajne rezervované pre priestor domáci, rodinný – obyčajne bádateľom neprístupný. Muži v útulku vyjadrili súhlas, že je niečo šialené na tom uspokojovať svoje osobné potreby v priestore, ktorý je tak verejný ako napr. podlaha útulku. Avšak, takisto uznávajú, že požiadavky verejnej seba-prezentácie sú len ťažko udržateľné, ba je ich až nemožné trvalo dodržiavať bez ventilácie súkromných potrieb. Napriek tomu, že boli nútení byť svedkami fetišov, ktoré boli iné od ich vlastných a konania, ktoré im bolo nepríjemné až nechutné, vyskytovala sa v útulku férová miera odpustenia a flexibility od užívateľov, ktorí chápali, že na prežitie v útulku je nutné cítiť sa pohodlne.

Rada by som nahliadla na útulok nie ako na miesto, ktoré ovplyvňuje psychokultúrne svojich užívateľov, ale práve ako na miesto, ktorému sú pripisované významy, a ktoré je pre stabilných užívateľov esenciálne. Samozrejme neopomeniem ani vplyv štrukturálnych charakteristík útulku na reprodukciu svojej klientely.

2.3 Ciele výskumu

Cieľom terénneho výskum a z neho vyplývajúcej diplomovej práce je:

- aplikovať trialektický popis priestorovsti na útulok pre tzv. bezdomovcov;
- popísať rozdiely v a) reprezentácii priestoru - optika médií, vedenia, hovorcov útulku a pohľad širokej verejnosti; b) priestore reprezentácií – optika klientov, tzv. bezdomovcov - neclientov, zamestnancov útulku a blízkej lokalite vyskytujúcim sa občanom a c) útulku ako žitom priestore ;
- a to v kategóriách klientely a funkcie útulku;
- a vďaka tomu poukázať na vplyv organizácie útulku na udržanie klientely, na esencialitu útulku pre stabilných klientov a na žitý priestor, ktorý mení funkciu priestoru vytvoreného dominantnými aktérmi

3 Metodológia práce v teréne a jej analýzy

Môj niekoľkoročný záujem v bezdomoveckej tématike vyústil k jasnému výberu cieľovej skupiny výskumu diplomovej práce. Po diskusii so školiteľom sme, s ohľadom na moju bezpečnosť, vybrali ako lokalitu terénneho výskumu *útulok pre bezdomovcov* vo veľkom českom meste, kde som následne získala plný pracovný úväzok ako pracovník v sociálnych službách v zimnom období december 2016 – marec 2017 (neskôr s predĺžením služby do konca mája 2017). V útulku som trávila 12 hodín denne, 4 dni z 8 v pravidelných intervaloch, po prvom mesiaci 2 služby denné a 2 služby nočné, takže som bola súčasťou celého chodu služby v jej otváracích hodinách pre klientov, i v čase hygienických prestávok a zúčastňovala sa na všetkých aktivitách s tým spojených. V danej kapitole reflektujem svoje pôsobenie v inštitúcii, morálne a etické prístupy a problémy s nimi spojené, popisujem výskumnú vzorku a metodologické prístupy k terénnemu výskumu a jeho analýzu.

3.1 Výskumná vzorka

Sú to práve stabilní užívatelia útulku, s ktorými sú vzťahy intenzívnejšie, a preto sú „vhodnejšími kandidátmi, než iní, pretože ich znalosti vlastnej kultúry a schopnosti ich reflexie a v neposlednej rade aj osobné sympatie umožňujú výskumníkovi získať hlbší náhľad a bohatšie dáta.“ (Toušek, 2012, s.53). Musím však reflektovať skúsenosti O. Hejnala a L.Touška, podľa ktorých na výber informátorov, najmä tých kľúčových, nemám dosah. „Nielenže si etnograf svojho kľúčového informátora nevyberá, ale môže to byť presne naopak: (budúci) kľúčový informátor si skôr vyberá etnografa. Dvojnásobne to platí v prípade štúdia ľudí, ktorí sú dominantnou/majoritnou spoločnosťou marginalizovaní, stigmatizovaní alebo kriminalizovaní. Tí sú totiž spravidla k ľuďom mimo vlastnú skupinu krajne nedôverčiví.“ (Hejnal, 2012, s.3) S kľúčovým informátorom viaže výskumníka silné až kamarátske puto a jedinec sa ním stáva v priebehu výskumu na základe vzájomného porozumenia. (Toušek, 2012, s.61)

Informátora je však nutné rozlíšiť od respondenta, ktorého úloha spočíva v odpovedaní na priame otázky položené výskumníkom v rámci štruktúrovaného, či pološtruktúrovaného interview (Toušek 2012: 60). Informátor je osoba, s ktorou bádateľ prichádza do priamej,

dlhodobej a intenzívnej interakcie a získava od nej informácie aj iným spôsobom, než otázkami. Výskumník sa stáva žiakom a informátor učiteľom (Spradley 1980: 4).

Do svojho výskumu som zapojila nasledujúce skupiny:

informátorov: stabilní klienti útulku t.j využívajúci jeho služby počas celej jeho otváracjej doby popr. po návrate z brigády – 38 osôb; klienti útulku, ktorí v ňom trávajú len minimum času potrebného na uspokojenie svojich potrieb (sprcha, nabratie vody do kanistrov, šatník) – 10 osôb; bývalí klienti – 12 osôb; a zamestnanci útulku – 8 osôb. Zo všetkých informátorov považujem 8 za kľúčových.

respondentov: bezdomovci nenavštevujúci útulok – 10 osôb; obyvatelia/ okoloidúci mestskej časti, kde sa útulok nachádza – 15 osôb

3.2 Výskumné metódy

Podľa T.H. Eriksena (2008, s.44-45) s odvolaním sa na G. Lienharta (1985), je čaro výsledného produktu výskumu v tom, aby pri dusení zmesy jedného slona etnografie a jedného králiku teórie, chutilo výsledné jedlo po králikovi. Toto prirovnanie vzťahu empirie a teórie kladie dôraz na objem vyskúmaných dát a teda precíznu metodologickú prípravu. V práci budem používať pojem metodológia „vytvárania dát“ skôr, než „zberu dát“, nakoľko beriem v úvahu, že antropologické dáta nerastú na stromoch, ale je to práve bádateľ, ktorého teoretické rámcovanie, metodologické prístupy, subjektívne prežívanie a myšlienky a spoločný vzťah sú skúmanými subjektami/objektami, je tým, čo dáta vytvára (Vašát, 2013, s. 25, Bernard et al., 1986, s. 383).

Čo považujem s odstupom času za najdôležitejšie pri terénnom výskume je nebáť sa a nehanbiť sa toho, či môžem a čo môžem. Je nevyhnutné brať svojich (budúcich) informátorov ako seberovných partnerov v komunikácii a postupne sa učiť a prispôbovať ich individuálnym charakterovým črtám, schopnostiam a vôli hovoriť a myslieť na to, že všetko má svoj správny čas a spôsob a miesto. Podľa Sanjeka (1990, in Vašát, 2013, s.27) existujú tri spôsoby, ktorými je možné zvýšiť validitu etnografie. Sú nimi teoretická úprimnosť (theoretical candor), etnografova trajektória (ethnographic path) a najmä

citovanie z terénnych záznamov (fieldnote evidence). Za svoju najväčšiu chybu pri výskume pokladám nevedenie si klasického terénneho denníka, pretože momentálne som miesto neho nútená „lúštiť“ množstvo poskladaných a pokrčených papierikov s poznačenými úryvkami rozhovorov, či diania v útulku. Jednak som prišla o plnohodnotný záznam dát a na druhej strane mohol slúžiť na psycho-očistnú funkciu po 12-hodinovej pracovnej smene. Napriek tomu, som niektoré dáta z poznámok analyzovala a interpretovala.

Etnografický výskum je „charakteristickým znakom kultúrnej antropológie“ (Spradley 1980: 3). Hlavnou metodologickou zásadou je tzv. lievikový prístup, vďaka ktorému som cielene využívala všetky dostupné dáta (Lupták, 2011, s. 90–91; Burzová, 2010, s.12, Hejnal, 2013, s.452). Počnúc vyhľadávaním internetových článkov spojených s útulkom, záznamov rozhlasových, či televíznych rozhovorov a spravodajských reportáží, cez pozorovanie diania nielen v interiéri útulku, ale i v jeho okolí, až k rozhovorom s konkrétnymi jedincami.

Efektívne pozorovanie znamená, že bádateľ je schopný vnímať veci v čo najväčšom rozsahu v akejkoľvek situácii. To zahŕňa ako usporiadanie priestoru a ľudí, ako i ich špecifické aktivity a pohyby, interakciu medzi jednotlivcami i výskumníkom, špecifický slovník a verbálnu i neverbálnu komunikáciu (DeWalt & DeWalt, 2011, s. 81). **Nezúčastnené pozorovanie** som vykonávala za prevádzky útulku v jeho priestoroch, kde som skúmala a snažila si zapamätať napríklad zasadací poriadok tzv. bezdomovcov, vytváranie skupín medzi sebou, ich komunikáciu, jednanie v konfliktných situáciách, reakcie pri odovzdávaní darov od verejnosti, správanie sa pri výdaji obeda, návšteve zdravotnej sestry, či pri vpúšťaní na nocľaháreň. **Zúčastnené pozorovanie** popri vykonávaní povolania a plnom stave denného centra je len ťažko možné, aj z dôvodu, že prítomnosť kohokoľvek z pracovníkov útulku v miestnosti určenej k posedeniu klientov si vždy vyslúžila sústredenie všetkých pohľadov na danú osobu, nakoľko takáto aktivita nebola bežným javom. Preto som sa k nemu uchýlila vo chvíľach svojho mimopracovného času a po vypršaní pracovnej zmluvy. S informátormi som trávila čas pred budovou útulku pri čakaní na jeho otvorenie, počas fajčiarskych chvíľ, pri voľnočasových aktivitách počas hygienických páuz, či pri menšej obsadenosti denného centra. (Spradley, 1980, s.60). Terénny výskum, ktorého základom je zúčastnené pozorovanie je hlavným pilierom

kultúrnej antropológie, pretože umožňuje vytváranie vzťahov s informátormi spôsobom, kedy ich prítomnosť bádateľa neruší a dovoľuje mu zber informácií o ich životoch (Bernard, 2011, s.256).

V začiatkoch práce a výskumu, pri postupnom osmeľovaní sa v teréne a pomalom získavaní kontaktov som využívala, rovnako ako každý ne-bádateľ v „bežnom“ živote, **neformálne interview**, ktoré je charakteristické absenciou kontroly, či štruktúry. Výskumník sa len snaží zapamätať si konverzácie, ktoré absolvoval v priebehu dňa. **Neštruktúrované interview** prišlo na rad, pri získavaní si dôvery a bližších známostí. Cieľovou úlohou je nasmerovať ľudí, aby hovorili otvorene a tak ako sú zvyknutí. Môže byť využiteľné i pri výskume citlivých tém. **Pološtruktúrované interview** som využívala najmä pri stretnutí s jednotlivými klientmi mimo priestory útluku. Táto forma rozhovoru nežiada konkrétne odpovede, ale drží sa svojho scenára a zoznamu tém. Pocit, ktorý som chcela interview navodiť bol záujem o názory a postrehy daného človeka, bezpečie zabezpečené anonymitou a súkromím. (Bernard, 2011, s.156-160). Jednotlivé pološtruktúrované rozhovory s klientmi mali trvanie od dvoch do štyroch hodín.

Pri interview som používala i metódu **vignet**. Táto metodologická pomôcka spočíva vo vytvorení krátkeho príbehu, poprípade scenára o hypotetickej situácii, ktorý je prezentovaný informátorovi s cieľom dozvedieť sa jeho názory a hodnoty. Výhodou tohto prístupu je, že poskytuje informátorovi menej osobný a menej preňho ohrozujúci spôsob, ako hovoriť o svojich ideách a pocitoch. (Finch, 1987, s.105-114). Informátorov som poprosila, aby si predstavili, že ja osobne som prišla prvýkrát do útluku ako jeho klientka a vôbec neviem, ako to tu chodí, ako sa mám správať a požiadala som ich o radu, ako mám postupovať, aby som nemala problémy, aby som sa dostala zo svojej situácie. Takisto sme hypoteticky náhle zrušili fungovanie útluku a predstavovali si, kde by svoj čas trávili, kde by spali, ako by im táto situácia zmenila život.

Štruktúra pološtruktúrovaných rozhovorov s tzv. bezdomovcami z útluku

Aký ste dnes mali deň?

Ako dlho sem už chodíte?

Prečo chodíte práve sem? Prečo nie ste v inom zariadení alebo vonku ako iní?

Čo je dobré pre vás na dennom centre? Máte pocit, že vám pomáha v niečom?
Čo Vám tu chýba, čo by ste tu potreboval, čo by ste si tu prial?
Čo vám vadí ? Čo vadí ostatným?
Čo by ste tu zmenil? Čo by ste si tu prial pre seba a pre ostatných?
Priniesol alebo prináša Vám to, že ste tu niečo do života?

Oberá Vás o niečo? Máte pocit, že o niečo prichádzate?
Budete sem chodiť, aj keď už nebude zima? Kde budete, čo budete robiť?
Ako tu prebieha Váš deň? Ako trávite ten čas, ktorý ste tu?
Akí sú tu ľudia?
Čo máte s nimi spoločné?
Čo Vám na nich vadí?
Spoznal ste ich tu alebo sa poznáte aj z inokade- z kade?
Je tu niekto, s kým ste rád? S kým sa najčastejšie stýkate?
komu môžete veriť? Na koho sa môžete spoľahnúť?
s kým si navzájom pomáhate? Ako?
koho by ste nazval úprimným priateľom?
Je tu niekto, koho nemáte rád, kto Vám nevyhovuje? Prečo? Ako sa k sebe navzájom správate?

Je nejaká chvíľa, čo sa v centre udiala, čo si tak najviac pamätáte? Aké momenty sa Vám vybavajú, keď tak pozriete späť do minulosti?
Sú nejaké, na ktoré nerád spomínate, čo sa centra týka?

Vy sedávate vždy na jednom mieste? Máte každý svoje miesto, skupinku? Čo ak si tam sadne niekto iný/nový? Je pre Vás dôležité mať rovnaké miesto, prečo?
Kam by ste si sadli, keby je Vaše miesto obsadené? Kam by ste si rozhodne nesadli, prečo?

Aké máte zdroje peňazí, jedla, oblečenia, hygieny...kde spávate? Ako sa Vám tam spí? Je pre Vás dôležité mať rovnakú posteľ, prečo?
Čo Vám vyhovuje na tomto spôsobe života? Čo by vám chýbalo pri predstave, že vediete bežný život, kolotoč práca rodina? Prial by ste si taký život?

Považujete sa za bezdomovca? Pociťujete, že iní Vás tak vnímajú? S akým správaním sa stretávate od ľudí mimo centra?

Máte skúsenosť s bezdomovcami, ktorí sú vonku, aký na nich máte názor?

Čo by ste zmenil? Čo Vás podporuje v zmene? Bráni Vám niečo v zmene?

Je niečo, z čoho mávate strach? Čo je to za chvíľu? Kde resp. kedy sa cítite bezpečne?

Kedy sa cítite skutočne dobre, sú také chvíle? Čo Vás dokáže potešiť? Čo Vás naposledy potešilo?

Čo je pre Vás tak skutočne podstatné v živote?

Po čom skutočne túžite? Čo je Vaším snom? A keď sme už pri tom, pamätáte si sny, o čom zvyknú byť?

Kde sa cítite doma? Kde ste sa naposledy cítil doma? Čo pre Vás znamená domov?

Je niečo, čo by som mohla pre Vás urobiť? Chcete niečo dodať? Nebol Vám tento rozhovor nepríjemný? Čo by ste mi poradil do života?

3.3 Konflikt výskumníčky / pracovníčky v sociálnych službách / vlastnej osoby

Nesmiernu dôležitosť v metodologickej kapitole prikladám práve auto-etnografickému prístupu, pretože použitím seba samej ako výskumného nástroja, môžem prispieť k bližšiemu porozumeniu socio-kultúrneho prostredia (Spradley, 1980, s.71) a taktiež v budúcich výskumoch využiť nadobudnuté znalosti eliminujúce čas, ktorý bol strávený premýšľaním nad spôsobmi správania sa voči (budúcim) informátorom. Zároveň je nutné zohľadniť, že ak sa dívame na „toho druhého“ a je našou snahou ho pochopiť, robíme to ako v zrkadle, tzn. že sa naše vlastné záujmy a predpoklady odrážajú ako v otázkach, ktoré kladieme, tak i v odpovediach, ktoré dostávame (Bowie, 2008, s.14).

O prácu som sa uchádzala ako študent so záujmom v bezdomovectve a v aplikovanej antropológii. Svoje výskumné zámery som však pred vedením útulku, kolegami i klientmi tajila a odhalila som ich až po 2 mesiacoch, kedy som sa pravidelne stretávala s pozitívnou spätnou väzbou na svoju osobu a výkon práce. Po prosbe o spoluprácu a pomoc vo veci

výskumu mi bola bez okolkov odpoveďou dobrá vôľa a záujem ako od vedenia, tak i klientov. Tento postup považujem za strategicky výhodný z dôvodu vybudovania si dôvery a spoľahlivosti u všetkých zúčastnených strán, ktorá stojí na reálnych základoch (M, klient, 40+): „*Všetci (bádatelia – pozn.autorky) sa pýtajú to isté. Človek na ulici sa naučí postupne nedôverovať. Pokiaľ si nezískate jeho dôveru alebo pokiaľ si vás neoblúbi, nič sa nedozviete. Už je unavený opakovať dookola tie isté veci zo svojho života. Už o nich nechce hovoriť. A ak sa aj prekoná a odpovedá vám a potom vidí, že to ostalo bez výsledku (bez zmien napr. v útluku – pozn.autorky), zamkne sa. Musí si vás najskôr obľúbiť.*“

Z výskumného zámeru sa od začiatku stala osobná záležitosť, skúsenosť dotýkajúca sa mňa ako človeka, súčasť života nielen pracovného, ale i súkromného. Táto nová situácia, hoci nemožno povedať, že neočakávaná, spôsobila, že akademická stránka upadala do úzadia, bola pociťovaná nekomfortne a vo vzájomnom rozpore s predchádzajúcimi dvomi. Konflikt troch pozícií sa prejavoval v mojom každodennom vnútornom boji, ktorý vyúsťoval do správania, ktoré nemohlo byť a nebolo vždy 100% prijateľné všetkými tromi. Podnety, ktoré prichádzali od ostatných ľudí, boli adresované vždy len jednej časti: kolegyni Verunke, pani sociálnej Veronike a Verči – osobne. Spracovať ich, čo možno najadekvátnejšie k situácii však museli všetky, vrátane tej výskumnej. Výsledkom bolo, z mojej strany a na základe mojich pocitov viac-menej neustále porušovanie vnútorných pravidiel a príkazní organizácie určených pre zamestnancov v situáciách bez dohľadu nadriadených príslušníkov, pociťovaný nátlak „správneho“ správania sa v pracovnej pozícii pri ich prítomnosti, ktoré bolo v nesúlade so subjektívnou voľbou konania v danej atmosfére a konečne – konanie výskumníka, ktorý s myšlienkou na M.Mausse-a (1999) vyhovel prosbám klientov, ktorých považoval za možných informátorov, aj v situáciách, kedy by podľa pravidiel nemal a kedy by tak nekonal ani podľa vlastného uváženia, ale na základe potreby budúcej spolupráce a očakávanej reciprocity nedokázal odmietnuť. Bol vytvorený záväzok, ktorý je nutné splatiť, čím som si určitým spôsobom zaobstarávala účasť na výskume. Z etického hľadiska „je ťažké povedať, či sa bezdomoveckí informátori stali skúmanými aktérmi celkom dobrovoľne. ... V istom spôsobe nebola, pretože z povahy ich situácie nemohli „dar“ (v mojom prípade súhlas s výskumom- poznámka autorky) odmietnuť.“ (Hejnal, Lupták, 2013, s.140).

Ďalšou zložkou v konflikte pozícií je tzv. (a) previnilá vedomosť (guilty knowledge) a (b) previnilé pozorovanie (guilty observations), ktoré popisujú O.Hejnal a L. Luptákom (2013, s. 141) podľa P. Adlerovej (1985) ako povedomie výskumníka o trestných činoch či priestupkoch v prvom prípade a ako očité svedectvo týchto činov v druhom. V optike porušovania pravidiel inštitúcie či zákona som „v rámci dobrých vzťahov“ zachovávala lojalitu voči klientom ako výskumník, tak i ako človek, čo by sa nemuselo stretnúť s profesionálnym prijatím. Dané situácie nenachádzajú v práci svoje miesto, poprípade sú anonymizované v najväčšej možnej miere, nakoľko zámerom práce je pochopenie procesov a vzťahov vo vnútri sociálnej štruktúry vybraného miesta, nie hodnotiť správanie či ohroziť budúcnosť informátorov v akomkoľvek smere.

Považujem za dôležité, po vzore B.Bírovej (2016, s. 357), reflektovať i svoju skúsenosť ako ženy – výskumníčky v teréne. Zo začiatku som bola na dennej báze konfrontovaná s estetickým hodnotením svojej telesnej stavby, obyčajný úsmev, osobný prístup či vôľa vyhovieť a záujem o osoby - boli v niektorých prípadoch mylne pochopené ako môj záujem o romantický či sexuálny vzťah, sprevádzané pozvaniami tráviť čas mimo areál útulku, v extrémnych prípadoch nevyžiadanými dotykmi. Situácie nepríjemného charakteru, z ktorých by som v súkromnom živote hľadala rýchly únik sa v úlohách pracovníka a výskumníka opustiť nedali a vyústili i do niekoľko dní trvajúceho konfliktu s partnerkou jedného z mužov. Nič netušiac som sa stala súčasťou akýchsi vnútorných tam-tam-ov, kde som bola upodozrievaná zo zasahovania do fungovania vzťahov v útulku (Ž, klientka, 20+) „...už predtým nám (sociálne pracovníčky- pozn. autorky) brali NAŠICH mužov.“ Tieto momenty boli jediným stretom všetkých mojich zložiek, kedy som pociťovala frustráciu v každom smere. Upozornili ma však na to, že nech som v akejkoľvek pozícii, v prvom rade som svojim okolím vnímaná gendrovo a ako taká stojím mimo klientov útulku. Konflikt sa však k spokojnosti všetkých strán vyriešil.

Neustále však prebiehala nezhoda u mňa osobne, tentokrát v téme výberu vhodných informátorov. V práci s ľuďmi sa nie je možné vyhnúť zblížovaniu na úrovni človek – človek, vytváraniu porozumenia či dokonca priateľstiev a tak aj moje spolunažívanie s klientmi sa vyvíjalo na niekoľkých úrovniach od nutnej pracovno-klientskej komunikácie, cez každodennú krátku konverzáciu až k niekoľkominútovým či až hodinovým rozhovorom v ústraní vo vzájomnom pochopení a záujme. Popri spoznávaní

Ľudí a nadväzovaní kontaktov moja výskumná antropologická časť zašla v nemom úžase nad všetkými možnosťami a informáciami, ktoré boli v dosahu. Moje osobné ja bolo obdarené úprimnosťou, možnosťou byť svedkom života osôb, ktoré si ma k tomu vybrali, našlo podobne zmýšľajúcich ľudí, učilo sa nepoznané a nechalo tam kus seba a ešte väčší prijalo od ostatných. A spoločne dovolili pracovníčke v sociálnych službách (z času na čas) konať svoje povinnosti.

Spoločne sa však – a to je dôvod niekoľkomesačnej stagnácie výskumu – nedokázali zhodnúť. Z vlastného morálneho hľadiska som mala problém vybudované bližšie vzťahy s klientami útulku „využiť“ na vlastné pragmatické účely, nehovoriac o požiadanie súhlasu s nahrávaním na diktafón. Tieto obavy sa však, našťastie, preukázali ako neopodstatnené.

Pri prosbe klientov o spoluprácu na výskume resp. v mojom podaní s „*pracou do školy, aby som ju mohla skončiť*“, o rozhovor mimo areál útulku, mi bol odpoveďou súhlas, pre mňa prekvapivo i s potešením, že sa (M, klient, 30+): „...*konečne budem rozprávať niekde inde s niekým normálnym.*“ avšak s odmietnutím môjho pozvania (na kávu/pivo), (M, klient, 30+): „*Nie, urobíme to tu (v útulku – pozn. autorky), ja ťa nechcem využívať, chcem ti len pomôcť.*“ či (M, klient, 60+): „*To nie, počkáme, kým si našetrím a pozvem ja teba.*“ i (M, bývalý klient, 50+): „*Chceš ma uraziť?*“ poprípade (Ž, bývalá klientka, 30+): „*Pod', už je to zaplatené.*“ Takisto strach z prosby o nahrávanie opadol následne po opýtaní sa, (M, klient 30+): „*Jasné, nahraj si to, zapni to, kludne tam napíš aj moje meno, ja sa nehanbím za to, kto som a čo som robil.*“

3.4 Nevyhnutnosť psychologického prípravy a zdravotné riziká výskumu

Už pri pohovore na pracovnú pozíciu som ako záujemca bola upozorňovaná na možné zdravotné riziká vyplývajúce z agresívneho správania a zdravotného stavu tzv. bezdomovcov, ktorým som prikladala význam len na úrovni, ktorá bola nutná pre úspešné prijatie a teda „*áno, nemám s tým problém, som schopná to zvládnuť*“. Pri svojom ďalšom výskume však jednoznačne využijem i prípravu psychologického charakteru, ktorá inštitúciou útulku nebola požadovaná ani poskytovaná, a bez ktorej nemožno plnohodnotne riešiť kritické situácie vyvolané napríklad nemožnosťou poskytnúť službu pri naplnení kapacity, zákazom využívania služby, vplyvom tvrdých drog či alkoholu, psychiatrickým stavom, zimným počasím a v neposlednom rade i nevhodným prístupom, nás, pracovníkov

v sociálnych službách. Je nevyhnutné zastat' v komunikácii pokojné a trpezlivé stanovisko, nielen k ochrane seba samého, ale i k ochrane samotných tzv. bezdomovcov. Ku príkladu môže poslúžiť situácia, kedy som odmietla poskytnúť službu nocľahárne žene v stredom veku, ktorá nereagovala prítomne danému momentu, vykazovala známky buď to požitia tvrdých drog alebo psychiatrickej diagnózy, čo je nezlúčiteľné s prijímacím rituálom inštitúcie. Popri vyprevádzaní z budovy som sa priblížila do jej fyzickej blízkosti, ktorú mohla považovať za seba-ohrozujúcu a teda sa bránila útokom – päšťou do mojej tváre. V tú chvíľu som danú situáciu vyhodnotila ako nebezpečnú pre mňa a ostatných prítomných, zadržala som pevne pani za ruky, čo ju vydesilo ešte viac. Bola vyvedená z areálu a dostala polročný zákaz služby. S odstupom času vnímam túto situáciu ako zbytočne a nevedomelo vyhrotenú z mojej strany a miesto poskytnutia adekvátnej pomoci, prišla pani i o možnosť ju vyhľadať či ju dostať ponúknuť.

V tomto smere vnímam ako podstatné, nie varovať kohokoľvek pred agresivitou tzv. bezdomovcov, ale **dbať na nutnosť prípravy vhodného správania sa v kritických situáciách, ktoré môžeme vyvolávať či podporovať práve my sami osobne**, i keď nevedome a nechcene. Je dôležité prestať stigmatizovať tieto osoby a prestať zabúdať na vlastnú sebareflexiu. I L.K. Hall (1991, s. 452) zdôrazňuje, že útulky by mali ponúkať možnosti tzv. bezdomovcom, ktorí trpia problémami s duševným zdravím. Po počiatocnej intervencii by mali podľa neho nasledovať kroky vedúce k dlhodobým službám nápomocným užívateľom útulku. P.S. Applebaum (1992, s. 470) navrhuje odstrániť prekážky služieb a vzájomne ich kooperovať, zdôrazňovať prítomnosť „pacientov“, upraviť pravidlá o ochrane informácií, lobovať v sociálnych a psychiatrických službách za spoluprácu a zlepšiť odbornú prípravu zamestnancov útulkov.

Pred nástupom do útulku by som takisto zvažila konzultáciu so svojim lekárom ohľadom **očkovania proti infekčným ochoreniam: hepatitíde typu A a tuberkulóze**. Hoci som ani jedným z ochorení z 6 mesiacov netrpela, museli sme sa s kolegami podrobiť röntgenovému vyšetreniu pľúc, kvôli podozreniu z nákazy TBC od klientov. V útulku sú oddelené zamestnanecké toalety i s priloženým antibakteriálnym gélom, avšak priamemu kontaktu s klientmi sa niekedy vyhnúť neviete a niekedy ani nechcete, napriek tomu, že je to vnútorným poriadkom zakázané. Dostať nečakanú pusku na líce z vďaky za nájdenie čistých nohavíc v šatníku, objatie, lebo je v tú chvíľu potrebné, rozhovor medzi štyrmi

očami v blízkosti, pretože všade naokolo je mnoho ľudí, či pitie kávy z jednej termosky – to všetko sa stáva súčasťou, nielen výskumu, ale i osobného života. Je dobré však zhodnotiť zdravotnú situáciu jednotlivých klientov, s ktorými prichádzame do styku a nastaviť vzťahom určitú mieru, s ktorou sú obe strany oboznámené a chránené.

Ďalším rizikom je **zanesenie vší** vlasovej, či odevnej **a ploštic** posteľných domov. Je nutné zdôrazniť, že prenášačmi nie sú len tzv. bezdomovci, ale je možné sa s týmito tvormi dostať do styku i v luxusných hoteloch. Pri podozrení na ich výskyt v domácnosti, je dobré preprať okamžite textilné veci na vysokom teplotnom stupni a vlastnoručne (poprípade firemne) deratizovať každú škáru v miestnostiach a opakovať po týždni. (Sprej BOKILL je účinný prostriedok dostupný v chovproduktach.) Napriek každodennému stretu s týmito organizmami, som si, našťastie, domov v priebehu výskumu žiadne nedoniesla.

Pred čím sa však ubrániť nedá, sú nečakané **úmrtia klientov**, s ktorými sú, bohužiaľ, práca a pobyt v útulku (a najmä „život na ulici“) spojené. Na takéto situácie sa vopred pripraviť nedá, avšak je nutné myslieť na to, že stať sa to môže a nebrať na ľahkú váhu sťažnosti ohľadom zdravotného stavu, nakoľko sa jedná o ľudí s dlhodobou oslabeným imunitným systémom.

3.5 Výskum na verejnom priestranstve

Počas výskumných rozhovorov, ktoré sa odohrávali na frekventovaných verejných priestranstvách, v oblastiach, kde je verejným tajomstvom, že sú v blízkosti lokalít tzv. bezdomovcov, drogovu závislých a drogových dílerov, som ako výskumník a kamarát mohla pocítiť stigmatizáciu a tlak moci verejných činiteľov. Pre príklad uvediem jeden, kedy som sa sediac na lavičke v parku, kde boli aj rodiny s deťmi, rozprávala so svojim informátorom – bývalým klientom útulku, ktorého odev bol špinavý od jeho murárskej práce. Parkom prechádzalo auto mestskej polície, ktorá pristavila len pri osobách, ktoré svojim vzhľadom vzbudzovali dojem neupravenosti a špinavosti, poprípade pri osobách tmavšej farby pleti a pri nás. Vyžiadali si občianske preukazy, skontrolovali záznamy a pri zočení štátnej príslušnosti a dredov na mojom občianskom preukaze, nasledovali otázky, prečo som v krajine, ako dlho, čo tu robím. Stigmatizácia lokality, odevu, farby pleti je

citeľná a nastoľuje otázku, komu policajné zložky pomáhajú a koho alebo pred kým sa snažia spoločnosť chrániť.

Považujem za dôležité sa v takýchto prípadoch nedištancovať od informátorov a neoznamovať, že som antropológ vo výskumnom procese, ale dbať najmä o vzťah kamarát-kamarát, než výskumník-informátor. Napriek tomu, jednotliví informátori mali vždy starosť o mňa, napríklad v MHD v situácii bez platného lístka informátora, som bola upozornená: (M, K, 47): „*Keby prišiel revízor, tak sa ku mne nepriznávajte, dobre? Hneď sa bol obrátil na vás, že nech priateľka zaplatí. Ja si nejak poradím. Sľúbte mi to.*“ alebo pri pití piva na verejnosti (M, X, 25): „*Keby išli policajti, neboj, vezmem to na seba.*“

Vzájomná lojalita a dôvera medzi bádateľom a informátorom je hlavným pilierom angažovaného a etického výskumu.

3.6 Etika výskumu

Z etického hľadiska sú pre mňa ústredné dva hlavné princípy: neublíženie a angažovanosť.

Ako bádateľ nemôžem morálne, či emocionálne uniknúť strádaniu tých, ktorých skúmam (Bourgois a Schonberg, 2009, s. 320) či byť ľahostajná k procesom, ktoré by k tomuto strádaniu viedli. **Etický bádateľ jedná vždy angažovane**, pričom jeho konanie môže mať rôzne podoby – od malej výpomoci až k verejnej obhajobe práv (Hejnal, Lupták, 2011, s.142). Ako hovorí L. Toušek (2009, s.17) vo svojej dizertačnej práci: „antropológia je a musí byť vždy aplikovanou, inak je len obyčajným a zavrhnutiahodným voyerizmom, pretože v posledných dvoch desaťročiach je vytýčená hranica medzi rýdzo akademickou a aplikovanou antropológiou zámerne prekonávaná a nabúravaná z pozícií angažovanej antropológie (Eriksen, 2005), verejnej antropológie (Borofsky, 2000, 2007), kritickej verejnej aplikovanej antropológie (Bourgois and Schonberg 2009), či militantnej antropológie (Scheper-Hughes 1995). Podľa zástupcov týchto prístupov, ktorí volajú po politickej a morálnej angažovanosti v prospech študovaných populácií „kultúrny relativizmus, chápaný ako morálny relativizmus, nie je už naďalej primeraný pre svet,

v ktorom žijeme a ako antropológovia a morálni ľudia máme povinnosť aktívne zasiahnuť v prípade nespravodlivosti a utrpenia, ak sme ich svedkami“, (Scheper-Hughes 1995:410).

Neublížiť (angl. *do no harm*) je prvým etickým princípom Americkej antropologickej asociácie (2012), ktorý zdôrazňuje ochranu dôstojnosti, telesného zdravia i materiálneho blahobytu informátorov, špeciálne ak je výskum orientovaný na zraniteľné populácie. Je tiež nutné vážiť možné dôsledky a neúmyselný vplyv výsledkov výskumu. Tento etický princíp môže, v prípade nutnosti, nahradiť bádanie po nových poznatkoch i viesť k ukončeniu projektu.

Považujem za podstatné dodať, že táto práca nemá za cieľ hodnotiť život tzv. bezdomovcov, či poskytované sociálne služby, ale poukázať na existenciu daného fenoménu v konkrétnom priestore lokalizovanom v Českej Republike a prispieť tak k ďalším dielom k súčasným výskumom, ktoré chcú spoločne nájsť pochopenie a vyviesť tzv. bezdomovcov od marginalizácie k adekvátnej pomoci, či koexistencii so spoločnosťou.

4 PREDSTAVENIE KLIENTELY ÚTULKU

(M, K, 45): „Peniaze nie sú všetko.“

-povedal, keď som zistila,
že miesto stretnutia so mnou,
mohol byť na brigáde.

4.1 Reprezentácia priestoru

V európskom „ľudovom“ a mnohokrát aj vedeckom diskurze sa chudobná časť obyvateľstva spravidla delí na potrebných chudobných (deserving poor) a nepotrebných chudobných (undeserving poor). Podľa tohto členenia si prvý typ zaslúži zľutovanie a teda pomoc od sociálnych zariadení, nakoľko sa do ťažkej životnej situácie nedostal vlastným pričinením a snaží sa proti nej aktívne bojovať, zatiaľ čo druhý typ si vyžaduje represívne praktiky až väzenie, pretože za svoju marginálnu pozíciu môže sám a nevyvíja aktivitu pri jej riešení (Hejnal, 2013, s. 137). Ktorým typom sú teda klienti útulku?

Mediálne správy, ktoré sú v práci spracované, pochádzajú z novinových i internetových článkov, televíznych novín, rozhlasových rozhovorov a **prezentujú prevažne výpovede vedenia a hovorcov útulku** od roku 2010 až po súčasnosť. **Svojich klientov považujú za ľudí, ktorí sa už dostali na pomyselné dno, za hranicu vylúčenia zo spoločnosti, nemajú kam ísť a sú tými najohrozenejšími, ktorí si nevedia pomôcť sami a ktorým už nepomôže nikto iný, iba sociálna služba, ktorá je jediná, ktorá ich môže zachytiť a zachrániť.** Poplatkami za nocľaháreň dávajú tzv. bezdomovcom najavo, že nič na svete nie je zadarmo a je nutné sa na službe podieľať. Zamestnanci sa v službe niekedy nevyhnú agresii klientov, ktorí sa do útulku z dôvodu plného stavu nedostanú. Potenciál pre znovuzapojenie sa do „bežného“ života a spoločenského systému má každý, svoju situáciu si nikto dobrovoľne nevybral, ale **priviedla ho k nemu situácia, ktorú nezvládol, neunesol**, kríza, ktorá sa môže stať každému. Vedenie kladie dôraz na skutočnosť, že spoločnosť je len tak silná, ako je silný jej najslabší článok a teda chudoba a že hodnotou má byť nielen finančný príjem, ale i etická a morálna rovina, nestigmatizovanie a neignorovanie tzv. bezdomovcov, ale záujem o jednotlivcov, ktorý je pre nich zásadný.

Takýto typ potrebného chudobného – *deserving poor* preberá vďaka médiám i široká **verejnosť**. (Ž, V, 40+): „*Samozrejme, ja vždy rada aj prispievam potrebným*“; (Ž, V, 30+): „*Určite je dobré, že existuje takáto inštitúcia, beriem to ako odrazový mostík, pre tých bezdomovcov, čo ešte chcú niečo so svojím životom robiť, tí čo sa snažia. Zaslúžia si pomoc.*“

Klientmi útulku by mali byť osoby bez strechy, v čom sa však zhodujú ako klienti, tak i zamestnanci je, že útulok túto podmienku prioritne určite nespĺňa. (M, K, 37): „*Kto sem chodí? Smažky (závislí na tvrdých drogách – poznámka autorky), ľudia z ulice, tuláci, gayi.*“; (Ž, Z, 23): „*V mnohom mladí ľudia, ktorí budú zdrhli z domu, ľudia ktorí prepadli alkoholu, drogám alebo inej závislosti, starší ľudia, ktorým dôchodky, ak nejaké poberajú, nepostačujú na to, aby si zabezpečili ubytovanie a zároveň i stravu, cudzinci, ale i ľudia, ktorí sa na ulici ocitli zo dňa na deň, budú ich opustila priateľka, priateľ alebo nezvládali platiť nájom, alebo chceli okúsiť dobrodružný spôsob života.*“; (Ž, Z, 51): „*Nielen ľudia bez domova, aj tí, čo chodia zadarmo na polievku, trebárs majú malý dôchodok, stretávajú sa kvôli kšeftom, rôzne psychicky narušení, čo nevedia, kam sa obrátiť, prípadne už odmietajú akúkoľvek pomoc.*“; (Ž, Z, 35): „*Ľudia závislí na návykových látkach, psychiatricky chorí, ľudia po výkone trestu.*“; (Ž, Z, 42): „*Prevažne závislí na drogách, z väčšej časti duševne chorí, menšie percho bez prístrešia. Prioritne určite nie sme bez prístrešia.*“.

Táto situácia je spôsobená tým, že klientom sa môže stať človek, ktorý je ochotný priznať pred sociálnym pracovníkom stav „bez strechy“, takže centrum je častokrát niektorými jedincami využívané ako miesto pre sociálnu interakciu. (M, K, 38) : „*Za ľuďmi sem chodím.*“; (M, K, 25): „*Môžem ísť domov (do iného mesta – poznámka autorky), ale keď tam je nuda, čo by som tam robil.*“;

4.2 Priestor reprezentácií

Zamestnanci útulku

Pracovníci v sociálnych službách, budú to nevnímajú rozdiely medzi tzv. bezdomovcami, ktorí útulok navštevujú a medzi tými, ktorí nie (3 osoby z 8), alebo sa prikláňajú k variante, kde klienti útulku sú tými, ktorí pomoc potrebujú, chcú a sú ochotní sa podriaďovať stanovenému poriadku, aby vo svojom živote napredovali, na rozdiel od tzv.

bezdomovcov, ktorí služby útulku nevyužívajú a sú schopní zabezpečiť si základné potreby sami a našli spôsob ako sa so svojou životnou situáciou zžiť.

(M, Z, 38): „Tu u nás o seba trochu viac dbajú a sú ochotní dodržiavať minimálne pravidlá.“, (Ž, Z, 55): „Tí, čo nevyužívajú službu sú samostatní a schopní fungovať sami, to by šlo porovnávať s nejakým životným štýlom a tí čo chodia sem, tí evidentne nie sú schopní fungovať bez pomoci.“, (Ž, Z, 42): „Vonku sú tí, čo sú zmierení, berú to, že je to tak, ako to je, rezignovali, sú tak spokojní, že im to vyhovuje. Alebo akoby nemajú silu ísť ďalej, že už ďalej to nejde. Tu sú ľudia, ktorí so sebou niečo robia, prídu, vykúpu sa, tu sú ľudia, ktorí by potrebovali väčšiu pomoc, tú užšiu prácu, ale na to, koľko ich tu je, je to nemysliteľné, nie všetci sú schopní ísť do práce.“

Tzv. bezdomovci – klienti útulku

Akonáhle jednotlivec opustil spoločnú miestnosť a vyšiel na chodbu, na ktorej je zakázané postávať, či sedieť, začal sa ohradzovať voči miestnej spoločnosti. (M, K, 34): „*Nechceli by ste spraviť ešte jednu miestnosť pre normálnych ľudí?*“, (Ž, K, 55): „*Nemôžem zostať tu pri vás? Tam nielo normálneho človeka.*“, (M, K, 38): „*To sú nenormálni títo ľudia, čo to sem chodí, čo to sem púšťate?*“, (Ž, K, 55): „*Tu je to úplne iné už, tie povahy, strašné. Čo tu? Radšej budem von, než tu. Pôjdem do stanu. Tam prídem poobede, ľahnem, nikto ma naotravuje, nikto nebude vedieť, sa tak zamaskujem, keď budú teplejšie noci, uiii ahoj*“. Dôležitým sa ukazuje ohradzovanie sa voči osobám, ktoré nie sú ochotné priznať vlastnú chybu za situáciu, v ktorej sa ocitli (M, X, 40): „*Museli sme odtiaľ odísť. Teraz už sme úplne spokojní, máme klud, súkromie. Predtým to bolo iné. Mohla si si po celom dni oddýchnuť. Teraz tam prídeš po práci a nechceš počúvať tie hovná.*“, (M, X, 60): „*Som spokojný úplne, už mám pokoj. Nemusím počúvať tie hovná tu. Ja viem, že si za všetko zlé môžem sám. Viem, že je to moja chyba. Títo ľudia zhadzujú svoju situáciu len na všetko ostatné.*“, (M, K, 43): „*Títo mladí tu, to vie len hľadať chyby všade inde, než u seba, to stále hovorí, keby bolo hento, keby tamto, bol by som inde, ale houby - bol by si stále tam, kde si, lebo to máš v hlave!*“, voči osobám, ktoré nie sú ochotné pracovať (M, X, 42): „*Tí mladí feťáci, tí nikdy ani robiť nezačnú. Chýba im vôľa*“, (M, X, 37) : „*Títo ľudia tu sa nesnažia. Tí ľudia vonku sa snažia, zháňajú jedlo, umývajú sa, chodia na zber.*“, (Ž, K, 55): „*Aj u nás hľadajú nových ľudí na prácu, lenže tu sú ľudia – ručičky nebojte sa, robiť*

nebudete – oni potrebujú ľudí, na ktorých bude spoľah, nie týchto tu.“, (Ž, X, 33): „**My nie sme ako oni**, im zoženieš prácu a oni nechcú, nechce sa im. My chceme zo života niečo mať.“ voči osobám, ktoré prijatú charitatívnu pomoc ďalej speňažujú a za utfženú sumu nakupujú alkoholické nápoje. (M, X, 25): „*Presne aj na šatníku, čo si myslíš, že robia s tými najlepšimi vecami? Idú k Vietnamcovi a tam to predajú a kúpia si čučo.*“, (Ž, X,33): „*Len to zneužívajú, všetko poberú a popredávajú.*“, (Ž, K, 46): „*Ale jasné, veď sa chod' sama pozrieť, vždy keď sa niečo rozdáva, nejaké dary, určite to nájdeš u Vietnamca.*“, ktorí pomáhajú len za finančnú odmenu: (M, X, 55): „*99,99% ľudí tam len nastavujú ruky, kedy im kto čo dá, ako pomôže, ale keď niečo potrebuješ ty, dávajú ruky preč.*“, (M, X, 25): „*Tam ti nikto nepomôže, len za peniaze.*“, (M, K, 26): „*Mali by sme byť všetci na jednej lodi nie? Navzájom si pomáhať. Vôbec, to nehrozí.*“.

Z výpovedí klientov útulku vychádza akási ideálna predstava tzv. bezdomovca, ktorý by mal útulok navštevovať, ale nenavštevuje, a to osoba, ktorá preberá zodpovednosť za svoje činy, pracuje, pomoc prijíma len v miere, ktorá je potrebná a nezištne pomáha iným (Ž, X, 44): „*Trebárs tu pán (klient- poznámka autorky), to je jedničkový bezdomovec, je čistý, pekne oblečený, pracuje.*“

Tzv. bezdomovci – neklienti útulku

Podľa P. Holpucha (2009, s.115) vnímajú tzv. bezdomovci sociálne služby ako nástroj pomoci pre tie osoby, ktoré si nedokážu zaobstarať životné potreby samy. Pri interakcii so sociálnymi pracovníkmi sú nútení pri vstupe do sociálnej služby prijímať optiku väčšinovej spoločnosti a teda na seba musia nazerať ako na neúspešných ľudí, ktorí sa nachádzajú v kriticknej situácii a potrebujú pomoc s nájdením bývania a práce.

(M, B, 50+): „*Tam (do útulku – poznámka autorky) chodí len špina.*“, (M, B, 40+): „*Načo by som mal chodiť medzi tých neschopákov, čo to len využívajú?*“, (M, B, 60+): „*A čo tam mám vysedávať? Na rozdiel od nich, mám roboty dosť a nepotrebujem, aby som o mňa niekto staral.*“, (M, B, 40+): „*Ale prosím ťa a v čom im pomáhajú? Aby mali celý kde drepieť na riti? Vrelá vďaka. A tí, čo pracujeme a chceme sa ísť po práci aspoň na chvíľu zohriať a dať niečo teplé do úst, my si môžeme písať. To máme za snahu.*“

4.3 Žitý priestor

Napriek vzájomnému vymedzovaniu, sú moji informátori - klienti útulku, v prevažnej väčšine (29 osôb z 38) pravidelne brigádujúci ľudia na stabilných pracovných pozíciách, traja na zisk finančných zdrojov využívajú zber surovín, traja poberajú invalidný dôchodok, dve osoby starobný dôchodok a jeden sociálne dávky. Každý z nich si je vedomý, za akých okolností dospel k užívaniu útulku, pri rozhovoroch vyjadrovali „zmierenie“ so svojou životnou situáciou (Ž, K, 50): „*Minulosť už nevrátim a niektoré veci aj tak neovplyvníš.*“, (M, K, 49): „*Ale nad tým sa nemôžem trápiť, na čo, len by ma to ničilo. Som tu, ale nest'ážujem sa a každý deň nejak prežijem.*“. Sociálnu službu útulku nenadužívajú a v prípadoch, keď prijmú alebo si vypýtajú viac, napríklad polievky, či jogurtov, oblečenia, odkladajú ich pre klientov, ktorí nemôžu byť prítomní, čoho dôkazom je následné poďakovanie sa týchto osôb pracovníkom v sociálnych službách za vydanie väčšieho množstva. Žitému priestoru v tomto kontexte by som rada venovala nasledujúcu kapitolu.

5 Zásady súžitia v útulku

(M, K, 45): „*Zbierame vrchnáčiky z fliaš pre deti.*

Aj všetci bezdomovci z mesta.

Zbierajú.

Ale z vína nie, tie tam nie sú.

Lebo je to pre deti.“

Všetci dlhoroční klienti (či už využívajú túto službu nepretržite alebo s prestávkami), vrátane tých bývalých, sa zhodujú v tom, že útulok prešiel v určitom časovom bode akousi zmenou, po ktorej (Ž, K, 55): „...*už to nie je to, čo to bývalo*“. Jedná sa podľa nich o zmenu vedenia a zamestnancov, ktorej následná je i zmena klientely (M, K, 43): „*V každom takomto zariadení sú určité typy postavičiek. Len niekedy majú inú tvár. Ale musia byť, to sa nikdy nezmení. Aby prežili v nastavených podmienkach, musia byť takí. Je to ako klíma. Máte určitú klímu a v nej určitú biosféru, ktorá sa danej klíme prispôsobuje. A pokiaľ sa klíma zmení, zmení sa aj biosféra.*“ Časové rozpätie fungovania útulku pred touto zmenou je definované pozitívnejšie ako to súčasné, z hľadiska vzájomnej solidarity a lojality užívateľov (Ž, X,33): „*Predtým nikto nebonzoval, všetci sme si pomáhali, bolo s kým sa normálne porozprávať. Teraz už tam ostal z tej pôvodnej partie len xxx (klient – pozn.autorky). Na toho je spoľah, to je férový chlap. A ešte pár ďalších, ale máličko*“.

V danej kapitole by som rada venovala pozornosť pravidlám správania sa a zásadám, ktoré panujú v útulku v súčasnosti.

5.1 Dôvera

Badateľné rozdiely medzi priestorom reprezentácií a žitým priestorom nachádzam v otázke dôvery. Všetci informátori sa zhodujú vo výpovediach, podľa ktorých sa v útulku nemožno na nikoho spoľahnúť a každý je v ňom sám za seba. (M, K, 47): „*Môžem sa spoľahnúť iba na seba. To nejde pol na pol. Niekomu dôverovať, niekomu nie. Tak som si vybral. Vždy, keď som sa spoľahol na iného, tak som na to doplatil, prestal som dávať pozor a vtedy mi vždy niečo zmizlo, keď som prestal vnímať, že prišiel niekto iný.*“, (M, K, 54): „*Tu sa nedá nikomu veriť.*“, (Ž, K, 53): „*Ja sa môžem spoľahnúť len sama na seba.*“.

Keď však upriamime pozornosť na každodenné praktiky, je možné si všimnúť, že určitý druh dôvery v útulku existuje a to najmä, čo sa týka zverovaniu osobných vecí do rúk iných klientov. Počas hygienických prestávok a po uzavretí denného centra ostávajú vždy klienti, ktorí útulok upratovali v jeho interiéri, kým nedôjde k prijímaniu klientov na nocľaháreň. Práve u týchto klientov, si ostatní, ktorí musia útulok opustiť, zvyknú nechať svoje tašky či ruksaky s osobnými vecami (Ž, K, 50): „*Ale ved' ja by som aj šla von, ale pozri, čo tu mám. Všetko mi tu nechali.*“ Takisto klienti, ktorí čakajú na nocľaháreň v exteriéri útulku, strážia veci iných, poprípade im „držia miesto“, aby sa dostali na nocľah, aj v prípade väčšieho množstva ľudí (M, K, 47): „*Aha, no jasné, už mi volá, že otvárajú nocľah. Aj keď ma to mrzí, musím bežať. Drží mi fleka.*“. Napriek tomu, že to nikto z nich neprizná, poprípade prizná dôveru len voči pracovníkom v sociálnych službách, zverujú si vzájomne do rúk nielen materiálne veci, ale i možnosť dostať sa na nocľaháreň, k polievke pre pracujúcich mimo útulok, sprostredkovávanie pracovných príležitostí, akcie pre tzv. bezdomovcov, ale i – svoj spánok v jednej miestnosti a budove s ďalšími niekoľkými desiatkami žien a mužov.

5.2 Lojalita

(M, K, 39): „*Tak dobre, aj ja prídem nabudúce ožratý, keď to tu nikto nerieši, dobre dobre.*“

(autorka): „*A kto je opitý?*“

(M, K, 39): „*Nie som bonzák.*“

Obdobný scenár v útulku existuje na dennej báze. Zákaz donášania na ostatných klientov vnímam ako jednu z najdôležitejších morálnych zásad, ktoré na tomto mieste panujú. *Bonzák*, aj napriek tomu, že ďalej môže navštevovať útulok, je z kolektívu automaticky vylúčený, a stráca tým výhody vyplývajúce z udržiavania sociálnych vzťahov, napríklad : v prípade nutnosti požičiavanie peňazí, kávy, cukru, tabaku atď. Lojalitou si vďaka princípu „*ako ja tebe, tak ty mne*“ zabezpečujú navzájom prostredie bezpečné a uzavreté voči zamestnancom či vedeniu útulku. Ako je však v úvodnom útržku rozhovoru zjavné, poukázať na danú neželanú skutočnosť je v poriadku, kým osoba neukáže priamo prstom alebo nepomenuje konkrétneho jedinca, či skupinku. Z tohto usudzujem, že **pravidlá**

musia platiť spravodlivo pre všetkých, ale podstatnejšie je udržať si solidárnu sociálnu sieť.

Jediné *bonzovanie*, ktoré bolo prijateľné a teda bez spätnej odozvy ostatných prítomných, bolo oznamovanie pracovníkom v sociálnych službách o prítomnosti konkrétnych jedincov, ktorí vykazovali známky prinesenia vši, či ploštíc do denného centra a nocľaháreň tzn. škrabanie sa, viditeľné vyrážky alebo i priamo hmyz.

Pri riešení takejto situácie **zamorenia osoby štípajúcim hmyzom** sa dané osoby správali trojakým spôsobom. A to, buď prišli sami súkromne šepkajúc za zamestnancami, že majú problém, ktorý je nutné utajiť (M, K, 36): „*Pani sociálna, ja mám taký delikátny problém. Asi mám vši. Mohli by ste mi potom na tajnáša niečo nájsť na prezlečenie?*“, snažili sa ho riešiť sami a najmä nedať nikomu najavo, že sa niečo také deje (M, K, 56): „*Tak vám ďakujem, keď to je hrozná hanba. Spravili ste zo mňa nového človeka* (po krikú ostatných klientov a následnej hygieny, ostrihaní a prezlečení – poznámka autorky)“ alebo si danú situáciu nevedomujú, poprípade snažia zakryť nevedomosťou (Ž, K, 52): „*No áno, svrbí ma už pár dní hlava, aj tu mám vyrážku, pozrite, ale neviem prečo*“. **Takéto znečistenie ohrozujúce zdravie a najmä komfort všetkých klientov, sa ukázalo byť silnejšie, než znečistenie fyzické – pri nedodržiavaní hygieny a starostlivosti o zdravotný stav, ktoré nikto zásadne nezdôrazňoval, pokiaľ sa takíto jedinci nevyskytli v jeho priamej blízkosti.**

5.3 Rešpekt

V danej podkapitole považujem za dôležité zdôrazniť rozdiel medzi prejavovaním rešpektu, jeho pociťovaním a vyžadovaním rešpektu. Z výpovedí informátorov – klientov útulku vyplýva, že akékoľvek nadradovanie nad ostatných je zavrnutiahodné, nie je naň dôvod ani právo, všetci by mali byť na „*byť na jednej lodi*“, vzájomne si rovní a slušní k sebe navzájom. **Prejavovanie rešpektu, respektíve prispôsobenie sa tým, ktorí si rešpekt vydobývajú, či sa snažia uplatniť svoju moc, považujú viac za upokojenie situácie, aktivitu s cieľom zabezpečiť v útulku pokoj, než za prejav skutočne pociťovaného rešpektu.**

(Ž, Z, 23): „*Myslím, že na vek sa tam akosi neprihliada, čo sa rešpektu týka, všimam si však, že ženy rómskeho etnika majú teda väčší rešpekt, čo jednak pripisujem povahe*

a temperamentu a jednak, že majú väčšiu tendenciu sa zhlúčikovať a stáť pri sebe.“, (Ž, Z, 33): *„Myslím, že sú uznávaní tí, ktorí sú v nejakom partnerskom zväzku. Ďalej potom starší ľudia, inteligentnejší, pracujúci. Svoje miesto majú určite aj agresívnejší klienti, ktorých sa ostatní boja.“*, (Ž, Z, 51): *„Niektorí majú prirodzený rešpekt, podľa mňa tí, čo majú kriminálnu minulosť si vedia rešpekt nejakým spôsobom vydoberť. Feťáci sú na poslednom mieste. A snažia sa prejavovať aspoň minimálny rešpekt ženám, to ma veľmi prekvapilo.“*

Na rozdiel od pracovníkov v sociálnych službách sa samotní klienti útulku na konkrétne položené otázky ohľadom hierarchie vždy vyjadrili spôsobom, ktorý poukazoval na samostatnosť každého z nich, neexistenciu hierarchie, ani dôvodu na jej existenciu. Situácia je však iná pri každodenných praktikách vykonávaných v priestore a ich vnímaní klientami.

(Ž, X, 43): *„Starousadlíci dávajú tvrdo najavo, že ste noví, aj keď vidia, že medzi nich nechceš.“*, (Ž, X, 33): *„Keď si nová, dávajú si pozor na votrelcov, testujú ľudí. Príde a tu sedí Maruška! Nesmieš sa dať.“*, (M, K, 55): *„Čo sa tvária, že sú najväčší králi, keď sem chodia toľko rokov?!“*, (Ž, K, 56): *„Ja som tu štyri roky, ja som tu päť rokov. No a čo ja s tým mám. Aj ja som tu bola štyri roky a potom tri roky nie a som tu zas druhý rok.“*

K dlhoročným užívateľom sa vyjadrujem aj v podkapitole 6.2 Preádzka útulku , v ktorej zohrávajú svoju dôležitú úlohu. V oboch prípadoch, však, **vnímam ich vydobývanie rešpektu ako zabezpečovanie ochrany a dodržiavania pravidiel stanovených v prostredí, ktoré im je poskytuje pocit spolupatričnosti a fyzické bezpečie a teda nemôže byť narušené.**

5.4 Pravidlá a zvyklosti

Prvou vecou, ktorú si človek po príchode do útulku všimne je miestnosť plná stolov a stoličiek, pre počet klientov maximálne 100. Zasadací poriadok funguje, napriek tomu, že to moji informátori negujú. (Ž, K, 56): inej klientke: *„Chápeš, on si len tak prišiel a sadol si k nášmu stolu, čo si myslí?“* To, čo je navonok čisto funkčnou záležitosťou zabezpečiť miesto na sedenie, rozdeľuje v žitej skúsenosti sociálny priestor podľa jednotlivých sociálnych zoskupení, poprípade na základe stratégie trávenia času v útulku (M, K, 40):

„No jasné, my všetci, čo tu sedeli pri oknách, sme pili. My sme prišli dnu, z vonku nám cez okná podali fľaše a prišli za nami a bolo. To bývali časy!“

I stabilní klienti raz museli prísť prvýkrát. Základným kameňom je udržať v útulku pokoj (Ž, Z, 55): *„Oni chcú, aby boli k sebe len slušní, oni medzi sebou, chcú sa cítiť vyššie, než sú, ťažko sa to dá urobiť, ale chcú sa tak cítiť.“*, (M, K, 32): *„Proste príď a sadni si. Kam chceš. A ak by ťa niekto chcel vyhnať, nikam nechod'. Len tam pekne ostaň a nedaj sa. Nech vedia.“*, (Ž, K, 52): *„Ako si to spraviš na začiatku, tak to budeš mať nastálo.“*, (M, K, 37): *„Nesmieš cuknúť, hlavne nie na začiatku. Nesmieš ukázať, že si môžu na teba dovoliť. To sa potom povlečie celú dobu.“*, (M, K, 41): *„Keď budeš v klude sedieť a nikoho si nevšimáť, nebudú si všimáť ani oni teba.“*, (Ž, K, 56): *„Správaj sa tak, ako sa oni správajú k tebe. Tu žiadne kto do teba kameňom, ty doňho chlebom, neplatí.“*, (M, X, 37): *„Správaj sa tak, ako chceš, aby sa správali k tebe a oni sa aj budú. Ako ty mne, tak ja tebe.“*

P. Vašát (2013, s. 435) popisuje vo svojej štúdii morálny ideál tzv. bezdomovcov „byť spolu na jednej lodi“, ktorý je oceňovanou symbolickou hodnotou a znamená rozdeliť sa s ostatnými v prípade získania zdrojov, byť fér a spoľahlivý. Je akýmsi pravidlom morálnej ekonómie, podľa ktorého tzv. bezdomovci jednajú. Je jednak funkčnou adaptáciou na sociálne prostredie a stratégiou prežitia, jednak spôsobom konania, ktorý posiluje a reprodukuje marginálnu pozíciu. Na druhej strane však dochádza k situáciám, kedy klienti uprednostnia vidinu aktuálneho zisku, respektíve v bezprostrednej budúcnosti, pred morálnym ideálom a dobrými vzťahmi (tamtiež, s.446) (M, K, 43): *„Smiali sa holubom, čo sa bili o kúsok suchého rožku, tak na nich pozerám, že veď sa pozri na nás, my robíme to isté! Akonáhle donesú niečo na denné centrum, hneď sa na to vrhneš. Hneď akonáhle necháš položené croisanty na stole, otočíš sa a už ich tam nenájdeš.“*

6 Účely útulku

(M. K,45): „*To je ďalšia z vecí,
čo ma naučila ulica.
Teplo, ktoré stratíte,
už nikdy nezískate späť.*“

V tejto kapitole je mojím zámerom poukázať na prevádzku útulku, ktorá svojím nastavením prispieva, napriek svojim pro-resocializačným cieľom a dobrej vôli, k udržiavaniu svojej stávajúcej klientely a zároveň ponúknuť alternatívny pohľad na službu a funkciu, ktorú spĺňa optikou tzv. bezdomovcov a vysvetlenie, prečo je pojem *útulok* výstižnejší, než by sa mohlo na prvý pohľad zdať.

6.1 Zásady a ciele útulku

Reprezentáciou priestoru sú, v tomto prípade, úlohy, ktoré si útulok stanovil v rámci poskytovanej služby. Jedná sa o údaje sprostredkované informačnými letákmi a webovými stránkami a sú pozmenené natoľko, aby neboli vypátrateľné.

Mimo poskytovanie uspokojenia základných potrieb ako hygiena, strava, ošatenie a ošetrovanie, je cieľom útulku podpora a motivácia svojich klientov v riešení ich životnej situácie, pričom dbajú na individuálnosť každého jedinca a jeho slobodnú voľbu riešenia konkrétnych záležitostí po doporučeníach, návrhoch a upozorneniach o dopadoch možností postupovania sociálnymi pracovníkmi. Ďalej chce svojou niekoľko hodinovou nepretržitou otváracou dobou a možnosťou zostať v interiéri prispieť k zníženiu zdravotných rizík, ktoré súvisia so životom na ulici a v neposlednom rade navrátiť svojich klientov do väčšinovej spoločnosti a neprehľbovať ich závislosť na danej službe a naučiť ich preberať zodpovednosť za vlastnú osobu.

Na základe vyznačeného je dôležité zdôrazniť a brať v úvahu, či osoba vôbec niekedy patrila do *väčšinovej spoločnosti*, a teda či sa má kam vrátiť a pýtať sa, prečo inštitúcia vopred predpokladá závislosť na službe a neschopnosť zodpovednosti tzv. bezdomovcov samých za seba.

6.2 Prevádzka útulku

Za priestor reprezentácií považujem priebeh samotnej prevádzky útulku a výpovede ako zamestnancov, tak i jeho klientov, bývalých a potenciálnych klientov i iných tzv. bezdomovcov.

Útulok funguje na dvoch bázach a to v rámci denného centra, ktoré sa otvára ráno niekoľko hodín po uzatvorení nocľahárne, s obednou hygienickou niekoľkohodinovou prestávkou a uzatvára sa niekoľko hodín pred otvorením nocľahárne, ktorá samotná ponúka svoje služby takmer 12 hodín, v závislosti od toho, ako dlhý je prijímací rituál jednotlivých klientov.

Denné centrum so svojou kapacitou sto miest na sedenie bolo najmä v zimnom období plne obsadené. V doobednej prevádzke prichádzali na posedenie, či spánok na lavici alebo pod ňou, teplú sprchu a čaj, klienti po nočných brigádnických smenách a nepracujúci stabilní užívatelia. V poobedných hodinách sa malá časť klientov po hygienickej prestávke nevrátila a nahradili ju osoby, ktoré prichádzali zo skorých ranných brigádnických smien. (Ž, Z, 33): „... čiže hygiena, ošatenie, strava, spánok, ošetrovanie plus sociálne poradenstvo, klienti ale tiež hojne využívajú centrum k odpočinku a k posedeniu s priateľmi“, (Ž, Z, 23): „Slúži na to, aby tam mohli pobudnúť čas, prespať, oddýchnuť si, najesť sa, prípadne si poriešiť svoje obchodíky. Česť výnimkám samozrejme.“ Hodinu po znovuotvorení centra a teda aj v čase vydávania polievky bola už kapacita centra naplnená. Ďalší vstup mohol byť uskutočnený iba pri odchode niekoho iného, osoba za osobu. (M, B, 30+): „Ale ved' ja som aj chcel kol'kokrát aspoň na jedlo, no ale dostanem sa tam? Ved' tam sedia celý deň tí istí ľudia. Od rána. A potom, že plný stav.“, (M, B, 40+): „Ved' sa pozrite, koho tam máte a normálne pracujúci človek sa nedostane ani na polievku.“, (M, B, 25+): Zoberte dnu aspoň priateľku, prosím, ideme z práce, nech sa trochu zohreje v sprche a pôjdeme.“ (M, B, 40+): „Si uvedomte, komu vôbec kurva pomáhate!“, (M, X, 42): „Tam chodia stále tí istí ľudia.“ Takýto stav trval mnohokrát až do večerných zatváracích hodín.

Nocľaháreň prijíma svojich nocľahníkov z dvoch vchodov. Hlavným sa smú dostať na nocľah prednostne osoby, ktoré tam predošlý deň nespali. A zadným, ktorým sa vstupuje

až po príjme z hlavného vchodu, osoby, ktoré tam predošlú noc prespali tiež, s tým, že prvé vstupujú ženy.

Hlavným vchodom teda môžu vstupovať osoby, ktoré na nocľahárni nikdy predtým neboli, či ktoré ju nenavštívili určitý čas, čím inštitúcia chce zaistiť, aby sa k službe mohol napríklad dostať i ten, pre koho je jeho tzv. bezdomovecká situácia novým stavom. Ale i tzv. obdenkári (emický pojem) – to sú osoby, ktoré si každú druhú noc nájdu nocľahárisko v inej inštitúcii, aby mohli byť v útulku opäť prednostne a s istotou prijatí, tzn. istá noc v teple, menej čakania v exteriéri budovy, prípadne možnosť vybrať si posteľ, (M,K, 45): „*Tak je nastavený systém. Každá služba si myslí, že ten ich spôsob pomoci je ten správny. Ale navzájom nespokojujú. Nemôžete ľuďom zazlievať, že to robia. Len využívajú systém. Nerobia nič nelegálne.*“

Malo by fungovať „ *kto skôr príde, ten spí.*“ Čím viac osôb sa však prijíma z hlavného vchodu, tým menej sa príjme z vchodu zadného. Kým z hlavného sa príjmu všetky osoby, zo zadného to tak s príslubom istoty byť nemusí. (Ž, K, 45): „*Takže ako to mám spraviť? Dnes je pondelok a ja mám v stredu ráno pohovor do práce, potrebujem sa predtým poriadne v klude vyspať. Keď pôjdem spať dnes, keďže som tu doteraz nebola, dostanem sa dnu prednostne a určite, hej? Ale ak budem dnes spať, zajtra musím ísť zozadu a to už nie je isté, či mi ostane posteľ? ...Neviete mi to sľúbiť. Tak ja dnes ešte ostanem von a prídem zajtra.*“ Aj preto klienti začínajú čakať na nocľaháreň pred zadnou bránou niekoľko hodín vopred a sú vystavovaní rôznym poryvom počasia, niekedy aj po dobu štyroch a viac hodín, čo im však stále nezabezpečuje miesto na spánok. Jednak z dôvodu prednostného vstupu a na druhej strane kvôli kontrole vstupu zadným vchodom stabilnou klientelou. (M, K, 46): „*Oni si tam sami (pred nocľahárňou – poznámka autorky) vyberajú, kto kedy pôjde dnu.*“, (M, K, 58): „*Akože už nie je miesto? Ved' my tu čakáme od začiatku. Oni sa všetci predbehli.*“, (M, K, 60): „*Tak na čo to bolo dobré, zabiť tu pol dňa, keď oni sa aj tak robia, čo chcú?*“

Nocľaháreň má za cieľ poskytnúť posteľ aj pracujúcim tzv. bezdomovcom. Jedná sa o lôžka pridelené konkrétnym osobám na základe ich pracovnej zmluvy, buď to zadarmo na jeden mesiac do príjmu prvej výplaty, vďaka projektu, ktorého prvotným zámerom je zabezpečiť strechu nad hlavou, a následne pokračovať v riešení ďalších postupov. Alebo za

klasický poplatok. Tieto lôžka sú však obmedzené svojim nízkym počtom. Ostatní „nevyvolení“ pracujúci tzv. bezdomovci môžu byť v tomto prípade istým spôsobom znevýhodňovaní, nakoľko ich pracovná doba im nemusí dovoliť tráviť celé hodiny čakáním pred nocľahárňou a musia hľadať alternatívne riešenia. (Ž, X, 33): „*My máme jediné šťastie, že sme dvaja. Jeho celá výplata padá na ubytko, lebo spíme po hosteloch a zas také lacné to nie je a moja väčšina ide na exekúcie.*“ (M, X, 40): „*To potrvá dlho si našetriť na podnájom, vieš ako, všetci pýtajú aj nájom, aj zálohu, niekedy dvojnásobnú, no a povedz im, či by to nešlo inak, že nemáš kde byť. Duplom ťa nevezmú.*“

Upratovanie útulku klientmi má svoje výhody, ako možnosť ostať v jeho interiéri, i počas jeho uzatvorenia, balíčky s jedlom a kávu. (Ž, Z, 55): „*Aj keď majú tie upratovania, ako sú radi, že sú tu, že majú nejaké miesto, kde môžu byť, že sú v nejakom baráku, že nie sú vonku, pre nich to má veľkú cenu.*“. Je badateľné, že napriek stanovám, ktoré odporúčajú meniť upratovačov, aby nevznikol návyk na tieto výhody, pravidelne sa v nich opakuje niekoľko tých istých osôb. Snaha pracovníkov v sociálnych službách zabezpečiť ich zmenu a prístup k výhodám pre kohokoľvek z klientov útulku je však márna, nakoľko pôvodná zostava sa s novou vždy „*dokáže dohodnúť*“. (Ž, K, 25): „*Už je obsadené? A kým? Kam šiel?*“

Z vyššie uvedeného je citeľné, že spôsob organizácie útulku núti, i keď pravdepodobne nevedome či nechcene a najmä v protiklade svojim zásadám, svojich klientov venovať mu množstvo svojho času, ktorý by mohli venovať iným aktivitám, pokiaľ chcú jeho ponúkané služby využívať a umožňuje určitým spôsobom svojim klientom zasahovať do jeho prevádzky a určovať niektoré z pravidiel vstupu a využívania jeho služieb. Niektorí z dlhoročných klientov si uzurpujú nárok na moc a majú snahu ju uplatňovať voči tým, ktorí služby doteraz nevyužívali, či ich využívali kratšiu dobu. To, čo sa môže navonok javiť ako všetkými stranami neželaná závislosť na službe, však môže mať svoje zázemie v inom fenoméne, ktorý predstavím v nasledujúcej podkapitole.

6.3 Útulok ako alternatívny domov

Žitým priestorom budem popisovať každodenné pracovné/terénne skúsenosti a zážitky a výpovede jednotlivých klientov. (Ž, Z, 35): „*Kde inde by boli?*“, bola otázka

vedúca od idey reprodukcie tzv. bezdomovectva a závislosti na službe útulku k téme konštrukcie alternatívneho domova.

Je neodškriepiteľné, že v útulku denno-denne vídať tie isté tváre. Nie je len miestom, kde sa dajú uspokojiť základné potreby, ale i miestom, kde sa vďaka dlhým otváracím hodinám dá v bezpečí a teple družiť v solidárnej sociálnej sieti mimo zrak verejnosti, či verejných činiteľov, bez pociťovania stigmatizácie, či nevyhnutnosti používať stigmatizované techniky obživy. (M, K, 43): „*Aby som žil ako človek, nie ako zviera.*“, (M, K, 47): „*Je to možno ako ísť po slepej koľaji. Viete, že je slepá, ale prečo by ste mali ísť drezinou, keď môžete ísť prvou triedou.*“

Zo psychologického hľadiska je pre tzv. bezdomovcov najpodstatnejšia strata zázemia, istoty a bezpečia domova a zdieľania života s blízkymi ľuďmi (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013, s. 9). Zdrojom sociálnej opory sú interpersonálne vzťahy medzi známymi, priateľmi, či v rodine, pracovnom kolektíve i záujmových inštitúciách. Narušené sociálne pomery robia ľudí zraniteľnými v oblasti duševného i fyzického zdravia, nahromaďujú psychosociálne stresory a ich kumulovanie môže spôsobiť zhoršený zdravotný stav (Šlachtová, 2005, s. 48). Pozitívny vplyv sociálnej opory pochádza z vedomia jedinca, že má niekoho, kto mu je pripravení pomôcť a to vytvára pocit sociálnej istoty, ktorý napomáha osobe k tomu, aby riešila svoj problém samostatne. Dochádza k povzbudzovaniu vlastného úsilia k vyriešeniu situácie a k udržaniu nádeje, že situáciu je možné zvládnuť (tamtiež, s. 51). Komunita poskytuje svojim členom silný pocit spolupatričnosti. Je pritom nepodstatné, či tento pocit vychádza z fyzickej blízkosti či zo spoločných záujmov, z etnickej alebo rasovej príbuznosti, zo spoločných hodnôt a preferencií, a tiež profesionálnej špecializácie, alebo zo zdieľaných zážitkov (Keller, 2013, s. 37).

(M, K, 36): „*Tu sú ľudia, čo ma vyhrabali z tých najhlbších sračiek, keď som sa chcel zabiť. Neopustím ich. Sme v tom spolu.*“, (Ž, K, 25) : „*Veď ja sem chodím už toľko rokov, že tu aj sociálne beriem ako rodinu. Si si nevšimla, že ich volám mami?*“ (M, K, 26): „*Čo to kecaš, ty tu nemáš čo hovoriť, ja som tu doma!*“, (M, K, 50): „*Ono je to pekné nájsť si bývanie, ale kto ti ostane? S ulicou prerušíš úplne kontakty. Títo ľudia sú to jediné, čo mám.*“, (M, K, 42): „*Jasné, že by som chcel, malý bytík, ani by som ho nemusel mať*“

odkúpený, len prenajatý, to by som chcel áno, ale to by musel prísť vážny dôvod. To nestačí, aby som to robil len pre seba. To už som skúšal toľkokrát a spadol do ešte väčších sračiek. Už mi nezáleží na materiálnych veciach. Musel by to byť ľudský faktor, robiť to kvôli niekomu (kvôli partnerke – poznámka autorky).“

Zárobok z brigád, či sociálne dávky sú pre tzv. útulkových bezdomovcov pre nich osobne postačujúci zdrojom financií na nákup jedla, prípadného ošatenia, hygienických potrieb (M, K, 50): „*To, čo zarobím po brigádach mi stačí, aby som tu v meste spokojne v klúde žil. Mne netreba veľa. Akurát teraz na tú stretávku zo strednej, to je práser, musím si zohnať nejakú fušku navyše, aby som sa tam vôbec dostal.*“

(M, K, 40): „*Keby mamka vedela ako a kde žijem, tak ma zabije. Hned' by po mňa prišla a zobrala ma k sebe. Ale mne to vyhovuje, nechcem to meniť.*“, (M, K, 38): „*Človek by aj šiel naspäť, ale nechceš prísť zo sveta s prázdnu (peňaženkou – poznámka autorky). A ešte aj tie zuby, pozri. Takto nemôžem, aj keby som chcel. Nechcem ich sklamať.* (Ž, K, 57): „*To vieš, hrám sa teraz na babku na diaľku, čo posielala vnúčatám darčeky (detské oblečenie z útulkového šatníka – poznámka autorky). Keď už som deťom ničila život ako matka. Ja sa nemám kam vrátiť.*“

Útulok v pravom slova zmysle poskytuje úkryt, bezpečie, pocit spolupatričnosti osobám, ktoré by osamote a s dlhmi nemali dostatočný finančný kapitál na nájdenie si adekvátneho stabilného bývania; osobám, ktoré majú rozvrátené rodinné a priateľské vzťahy a nemajú sa kam vrátiť; osobám, ktorých nové zázemie v sociálnych vzťahoch je natoľko silné, že by ho nedokázali opustiť, aj keď sa majú kam vrátiť.

7 REKONCEPTUALIZÁCIA ÚTULKU

Spevom obe na ulici:

(Ž, K, 35): „*Kde domov môj?*“

(Ž, K, 71): „*Na ...* (v útulku- poznámka autorky).“

Táto kapitola si netrúfa ponúknuť riešenia problematiky tzv. bezdomovectva, či nastaviť koncept a organizáciu útulku spôsobom, aby naplňal svoje stanovené funkcie. Napriek tomu je jej názvom rekonceptualizácia útulku. Je tak z dôvodu, že v súčasnom systéme sociálnej starostlivosti chýbajú potrebné služby, ktorých výkon zabezpečuje útulok na úkor dočasného núdzového ubytovania, či prichýlenia a spôsob, akým svoje služby vykonáva. Optikou pracovníkov v sociálnych službách daného útulku nahliadnem v nasledujúcich riadkoch do možného budúceho vývoja konceptu útulku a vyvodím ďalšie otázky, ktoré môžu byť predmetom (i môjho) ďalšieho výskumu.

Život na ulici budem v nasledujúcich riadkoch vnímať ako jav nežiadúci a to najmä kvôli optike jeho stabilných užívateľov. Už len samotná existencia útulku v jeho súčasnej podobe je akousi alternatívou k životu na ulici, bezpečnou voľbou, keď konvenčný spôsob života zlyhá, či nevyhovuje. Nie nadarmo najlepšie výkony podávajú horolezci bez istenia. Vedia, že iná voľba ako nepustiť sa skaly nie je. Útulok tak plní funkciu záchranného lana, ktoré čaká, kedy sa naň človek zavesí, keď sa mu zlomí chyt pod rukami, keď skáče do neznáma a nechytí sa, či keď nevie ako ďalej. (M,K, 45): „*Za ten rok a pol, čo som tu nebol, zomrelo 12 ľudí. Ale dá (zvyknúť si na smrť okolo seba – poznámka autorky). Ktorých som poznal. Tí, ktorých som nepoznal, zomrelo oveľa viac. Človek s tým tak nejak už ráta. Na ulici Vás ani nič iné nečaká. Ale je pravda, že všetci, čo zomreli, boli z ulice (nechodili do útulku – poznámka autorky).*“ Útulok v dlho-otváracej podobe, sám o sebe, teda vnímam ako prostriedok, ktorý istým spôsobom, najmä pre ľudí, ktorí už v minulosti mali s útlukom skúsenosť, ktorý môže zabraňovať prevencií pred tzv. bezdomovecstvom. Tým nechcem vyvolať dojem, že by ľudia, ktorým hrozí (opakovane) tzv. bezdomovecstvo nedostatočne snažili, ale chcem brať v úvahu aj pud sebazáchovy, ktorý je silnejší v prípade, že neviete, že váš čaká bezpečný priestor a v ňom ľudia, ktorí by život s vami zdieľali.

V súčasnej podobe útulku, kde mojím pohľadom funguje v prevažnej miere ako alternatívny domov, nespĺňa svoje vytýčené ciele motivovať a navrátiť svojich klientov do väčšinovej spoločnosti. (M, K, 47): „Ale prosím vás, ani nemusím počúvať otázky u sociálneho, môžem odpovedať z pamäti, alebo dookola to isté, že sa moja situácia nezmenila a že ju riešim a môžem tu byť naveky, keby chcem.“ (M, K, 39): „Samozrejme, že pomôžu vo vybavovačkách, to je v poriadku, ale dlhy mi nikto z nich nezaplatí, ani mi basu nevymažú zo záznamu.“

Pracovníci v danej sociálnej službe sa rozdeľujú na základe ich predstáv možných zmien, do dvoch táborov 50/50, ktoré pracovne nazvem

- a) motivačný podmienený mocou
 - b) motivačný starostlivosťou
-
- a) zamestnanci v tábore motivačnom podmienenom mocou chcú upraviť pravidlá vstupu nasledovnými spôsobmi:
 - spoplatniť ponúkané služby aspoň minimálnou sumou
 - obmedziť otváracie hodiny, len po dobu vykonania potrebných úkonov, s výnimkou mrazivých dní
 - sprísniť pravidlá pre vstup do útulku – obmedziť prístup pre nepracujúcich / nevykazujúcich zmenu v životnej situácii

(Ž, Z, 50): „Mohlo by to byť spoplatnené, aspoň za nejaké malé peniaze, lebo toto zdarma by nemalo byť, lebo ich (klientov – poznámka autorky) to zvádza k tomu, že sa to potom zneužíva a nadužíva. Ale aspoň za malé peniaze by to bolo úplne niečo iné, ako za nič.“, (M, X, 25): „Treba, aby to bolo prísnejšie, pýtať aspoň 5 korún za tú polievku.“; (Ž, Z, 42): „Zmenila by som pravidlá pre vstup. Tí, čo pracujú, čo sa snažia, to je v poriadku, ale tí, čo nerobia nič, čo tu len vysedávajú, buď preč alebo bič (obmedzený vstup- poznámka autorky) na nich, nech majú motiváciu. (Ž, Z, 35): „Obmedzila by som možnosť pobytu na dennom centre. Klienti by potrebné služby využili a odišli. Posedávanie by som dovolila len v dobe, keď mrzne a sprísnila by som pravidlá pre vstup a systém sankcií v prípade porušovania pravidiel.“

Otázkou v tomto prípade zostáva ako zabezpečiť, aby obmedzenie, či spoplatnenie služieb zaručene motivovalo nepracujúcich tzv. bezdomovcov k hľadaniu práce a bývania a teda zaslúženiu si možnosti využívať sociálnej služby a ak nemotivuje, znamená to, že môžu ostať byť odsúdení k životu na ulici a s ňou spojenej (skôr, či neskôr) smrti?

- b) zamestnanci v tábore motivačnom starostlivosťou by chceli zmeniť organizáciu útulku ponúknutím nových voľnočasových aktivít, dostupnosťou výživnej stravy a starostlivosťou o zdravotný fyzický i psychický stav a umožnením tráviť čas so zamestnancami i areál útulku.

Svoje služby útulok sprístupňuje kvôli bezpečnosti (M, Z, 40+): „*My nemáme snahu ich (tzv. bezdomovcov – poznámka autorky) meniť, chceme im najmä zabezpečiť bezpečné a pokojné prostredie.*“, osobám, ktoré nie sú pod vplyvom drog a alkoholu viac, než 0,5 %. Takéto osoby sú teda vylúčené domovským poriadkom z poskytovania pomoci a musia si ju zaslúžiť abstinenciou. (M, K, 53): „*A nemôžete ma tu nechať? Prosím. Áno, pil som, ale ved' ma poznáte, viete, že nič neurobím, nie som agresívny, len sa vyspím.*“ Pokiaľ tak neurobia, nie sú vpustení do budovy útulku, prípadne po zistení užitia daných látok musia jeho priestory opustiť. Čo však ich prítomnosť v útulku nevylučuje. (M, K, 54): „*Tak toto sa tu môže, ale piť nie?! (po nájdení injekčnej striekačky v sprche – poznámka autorky)*“. Každodenná kontrola osobných vecí a dychové skúšky prítomnosti alkoholu (či drogové testy, ktoré (Ž, Z, 43): „*...sú príliš drahé*“) by boli zásahom do osobných slobôd klientov a útulok svojim poriadkom takéto postupy vylučuje. Nie je možné teda na 100% zabrániť prítomnosti osôb pod vplyvom návykových látok. Čo však možné je, je navonok odhaliť verejné tajomstvá a poskytnúť im možnosti úniku zo závislosti (Ž, Z, 23): „*Určite chýba väčšia ostrážitosť pri drogách a alkohole, je nutné ponúknuť im možnosti riešenia. Častokrát, aspoň z môjho uhla pohľadu, ľudia s drogami a alkoholom začnú, lebo sa jednoducho nudia, jednoducho pri nich vypínajú, zabúdajú, prenášajú sa do príjemnejšieho sveta. Na chvíľu. Ale nerieši to ich problém, ktorý je kdesi hlbšie vo vnútri. Chýba im vypočutie, skupina ľudí, kde sa môžu o svoje pocity s dôverou podeliť.*“, (M, Z, 28): „*Samozrejme, že pre nich existujú iné zariadenia, ale keď ich už tu raz máme a pravidelne, mali by sme sa im venovať a nie sa tváriť, že nie sú tým, čím sú, poprípade ich vyhadzovať a zakazovať vstup*“ T.Podymow a kol. (2006, s. 383) taktiež zdôrazňujú, že útulky sa potrebujú lepšie prispôbiť podmienkam potrieb jednotlivcov a nesústrediť sa len na riešenie otázky tzv. bezdomovectva, ale i pomôcť v znižovaní závislosti od drog a alkoholu (Ž, Z, 55):

„Podporovať im to sebavedomie, to dospelé, to pre nich môžeme urobiť, že im niekto verí, že ich niekto berie, pre mňa to dáva zmysel. Takto tá situácia je, môžem byť pri tom, môžem urobiť aspoň to málo a že to zmysel má.“

Útulok poskytuje ochranu pred vonkajšími vplyvmi počasia, priestor pre oddych a nabratie síl, avšak sto ľudí (a sto chutí) v jednej miestnosti, vydýchaný vzduch, zápach a dookola sa opakujúcich pár druhov nie veľmi nutrične hodnotných polievok, len prispievajú k letargii tzv. bezdomovcov v útulku (Ž, Z, 55): *„Ja som bola na začiatku hrozne nadšená, keď som sem prišla, ale teraz myslím, že sa to nedá zmeniť, nie takto ako to je, že tu môžeš len pre nich byť a rozprávať sa s nimi ako s normálnymi ľuďmi, pre to sem chodia.“*, (Ž, Z, 23): *„A takisto treba viac možností na kreatívne trávenie času. Dobré vieš, že som od začiatku chcela arteterapiu, keby mi to bolo umožnené.“*, (Ž, Z, 28): *„Jednoznačne aspoň spoločenské hry. Tí ľudia sa tam neskutočne nudia, prospelo by im to, pookriali by. Ved' keby nám dovolili spraviť zbierku, ľudia by darovali.“*, (M, Z, 28): *„A vybavil by som ovocie z nejakých veľkých obchod'ákov, ktoré by sa aj tak inak vyhodilo, aj keď mu nič nie je. Títo ľudia vitamíny potrebujú ako soľ.“*, (M, K, 45): *„Ovocie je to najviac, čo človek na ulici potrebuje.“*

Prvoplánovou otázkou sa stáva, či i kreatívne a iné aktivity v rámci útulku by opäť len neprispievali k vzájomnému druženiu a odpútavaniu sa od vonkajšieho sveta väčšinovej spoločnosti a takisto poskytovanie lepších služieb, ako napríklad hodnotnej stravy neprípútavalo k službe. Inou otázkou však je, či chce útulok motivovať tzv. bezdomovcov nebyť v útulku čo najneprijemnejším a najobmedzenejším pobytom v ňom alebo ich motivovať starostlivosťou, záujmom a poukázaním na rôzne možné alternatívy trávenia času, hľadaním samého seba prostredníctvom kreativity, či vzdelávania, cvičenia, hrania hier, či divadla, možnosťou stretávať sa so zamestnancami i mimo útulok a podobne.

Neodkladnou potrebou sa stáva vytvorenie inštitúcií, ktoré v Českej Republike neexistujú a ktorých funkciou by bola starostlivosť o:

- tzv. bezdomovcov seniorov (Ž, Z, 43): *„Chýbajú zariadenia, kde by seniori bez strechy mohli dôstojne dožiť.“*, (Ž, Z, 50): *„Teraz sa to presne prejavilo na tom zimnom dispečingu, že pribúda tých starých chorých bezdomovcov a problém je čo s nimi.“*

- tzv. bezdomovcov, ktorí trpia zlým zdravotným stavom (Ž, Z, 60): „*Oni nám ich z nemocnice dovezú vždy sem, ale my ich tu tiež nemôžeme nechať nonstop, kým úplne nevyzdravejú.*“, (M, Z, 38): „*Tu na to nie sú podmienky, rovnako by ohrozili zdravie ostatných, tak ako ostatní by ohrozovali ich.*“

8 Záver

„Zámerom antropológie
je spraviť svet
bezpečným
pre ľudské rozdiely.“

- Ruth Benedict

Diplomová práca „Útulok pre bezdomovcov“ vznikla na základe terénneho výskumu vykonávaného z pozície pracovníčky v sociálnych službách v nízkoprahovom dennom centre s nocľahárňou vo veľkom českom meste, určeného pre tzv. bezdomovcov, ktorých som v práci definovala ako *triedu ľudí bez konvenčného bývania*, ktorú považujem za vzťahový koncept, ktorý spája tieto osoby najmä solidárnou sociálnou sieťou a až následne špecifickými, dominantnou kultúrou stigmatizovanými, stratégiami prežitia. Táto trieda dáva priestor na vlastnú koncepciu domova jednotlivých ľudí, prihliada na rozdiely v životných situáciách vedúcim k danej životnej situácii, vníma individuálnu identitu človeka - vlastnú reflexiu súčasného spôsobu života a vôľu ho meniť. Takéto ponímanie umožňuje sústrediť sa na aspekty života jednotlivých ľudí, dať ho do súvislosti so širším sociokultúrnym poľom a mocenskými silami a umožniť rekonceptualizáciu stávajúcej „problematiky bezdomovectva“ a reklasifikáciu menších celkov tejto triedy, ktorá sa môže stať náplňou ďalších výskumov a prispieť k zmene sociálnej politiky a marginalizácie tzv. bezdomovcov.

Pri terénnom výskume som narazila na úskalia, ktorým vďaka tejto skúsenosti budem môcť v budúcich výskumoch a živote predísť a jedná sa najmä o prípravu psychologického charakteru a teda nutnosť nauky vhodného správania sa v kritických situáciách, ktoré môžem vyvolávať či podporovať práve ja osobne a prispievať tým k stigmatizácii tzv. bezdomovcov, i keď nevedome a nechcene.

Táto práca si nekládla za cieľ posudzovať život tzv. bezdomovcov, ani nájsť spôsoby ako „správne“ poskytovať sociálnu službu, ale na základe trialektiky priestorovosti E. Soji a H. Lefebvre-a popísať rozdiely vo vnímaní klientov útulku a jeho funkcie prostredníctvom médií, vedenia útulku a širokej verejnosti, v porovnaní s výpoveďami samotných klientov, bývalých klientov, zamestnancov i tzv. bezdomovcov ne-klientov, v opozícii voči praktikám žitého priestoru útulku. A poukázať tak na fenomén, kedy

inštitúcia, ktorej poslaním je návrat marginalizovaných osôb späť do väčšinovej spoločnosti, vytvára svojou štruktúrnou organizáciou priestor, ktorý dáva príležitosť svojim klientom vytvoriť si podmienky, ktoré sa pre nich stávajú esenciálnymi a dostatočnými pre život a zároveň reprodujú marginálnu pozíciu v spoločnosti.

Vedenie útulku vníma svojich klientov ako ľudí, ktorí sú vylúčení zo spoločnosti, dosiahli pomyselné dno, sú najohrozenejší, nemajú kam ísť, nevedia si pomôcť sami a sociálna služba je jediná, ktorá ich môže zachytiť a zachrániť, podporiť a motivovať k návratu do spoločnosti.

Podstatné je brať do úvahy, či jedinec bol niekedy vôbec súčasťou väčšinovej spoločnosti, či má alebo niekedy mal osvojené konvenčné spôsoby správania sa a získavania zdrojov k prežitiu a takisto **sa však je nutné zamyslieť sa, či osoba ako jednotlivец, ktorá:**

- má pravdepodobne rôzne dlhy, ktoré sa neustále zvyšujú,
- má s veľkou pravdepodobnosťou zápis v registri trestov, prevažne kvôli neplateniu výživného, kvôli nedostatku financií
- má rôzne zdravotné problémy, vďaka dobe strávenej na ulici
- prespáva v neadekvátnych podmienkach

má šancu získať

- pracovnú pozíciu, ktorá by zabezpečovala také finančné zdroje, z ktorých by dokázala splácať i dlhy, i by ostalo na naštrenie na nájom a základné životné potreby
- adekvátne stabilné bývanie, ktoré poväčšine požaduje nielen nájom, ale na začiatku i jednu až dve zálohy vo výške nájmu
- čas a priestor pre získanie novej sociálnej siete, ktorá by bola natoľko silná, aby mu bola oporou v čase po opustení útulku a teda po odlúčení i jeho solidárnej sociálnej siete.

Vedenie útulku predpokladá automaticky u tzv. bezdomovcov vznik závislosti na službe, nezodpovednosť za vlastné konanie a nesamostatnosť v riešení svojej životnej situácie. Klienti sami medzi sebou sa vzájomne vymedzujú v podobnom znení, avšak v prevažnej väčšine sú moji informátori brigádujúci ľudia, z ktorých sa nikto nesnaží obhajovať a zbavovať životných chýb, prípadne ich hádzať na ďalšie strany a útulok využívajú len po návrate z brigád a na spánok. Sociálnu pomoc ďalej nespeňajú a vo

vytvorených skupinách panuje medzi nimi dôvera: zverujú si vzájomne do rúk nielen materiálne veci, ale i možnosť dostať sa na nocľaháreň, k polievke či oblečeniu pre pracujúcich mimo útulok, sprostredkovávanie pracovných príležitostí, akcie zdarma, ale i svoj spánok v jednej miestnosti niekoľkými desiatkami žien, či mužov; lojalita: ako všeobecný zákaz donášania na konkrétnych klientov, ktorého porušenie zasluhuje trest v podobe vylúčenia zo solidárnej sociálnej siete; spravodlivosť: upozornením vo všeobecnej rovine na nedodržiavanie pravidiel, ktoré musia platiť rovnako pre všetkých, i keď podstatnejšie je udržať si solidárnu sociálnu sieť. Jediné prijateľné *bonzovanie* je oznamovanie pracovníkom v sociálnych službách o prítomnosti konkrétnych jedincov, ktorí vykazovali známky prinesenia vši, či ploštíc do. Morálny ideál „byť na jednej lodi“ je žiadanou súčasťou spolunažívania v útulku.

V protiklade svojmu účelu núti spôsob prevádzky útulku svojich klientov, v prípade, že chcú jeho služby využívať, venovať mu množstvo času, ktoré by bolo možné využiť iným spôsobom. Takisto im dovoľuje zasahovať do organizácie a určovať poradie klientov pri vstupe, či využívaní jednotlivých služieb. Nárokovanie si moci stabilnými klientmi, snaha uplatňovať ju voči „menej skúseným“ a vydobýjanie si rešpektu, sa môže javiť ako závislosť na službe, ktorú však táto práca vníma ako zabezpečovanie ochrany a dodržiavania pravidiel určených v prostredí, ktoré osobám, ktoré by osamote a s dlhmi nemali dostatočný finančný kapitál na nájdenie si adekvátneho stabilného bývania; ktoré majú rozvrátené rodinné, priateľské a partnerské vzťahy a nemajú sa kam vrátiť a osobám, ktorých nové zázemie v sociálnych vzťahoch je natoľko silné, že by ho nedokázali opustiť, poskytuje pocit spolupatričnosti, fyzické bezpečie a nemôže byť teda narušené.

Mám dôvod domnievať sa, že dlhoročná existencia útulku je ohrozená a je možné, že v najbližších mesiacoch, či rokoch bude pre klientov útulku nutnosťou hľadať alternatívne riešenie. Aj z tohto dôvodu je pre mňa podstatné pokračovať vo výskumnom bádani nasledujúcimi témami:

- prechod z prostredia dominantnej kultúry či „z ulice“ medzi užívateľov útulku.
- proces premeny identity, kde sú normy a hodnoty väčšinovej kultúry, či tej „z ulice“, nahradené normami a hodnotami užívateľov útulku.
- vytváranie vzťahov s ostatnými užívateľmi útulku, ich dôležitosť a funkcia.

- konštrukciu miesta – útulku ako alternatívneho domova.
- v prípade, že sa poskytovanie služby neukončí, reflektovať zmeny v útulku uskutočňované
- v prípade skutočného ukončenia služby – dopady na životy stabilných užívateľov útulku.

9 Zoznam použitej literatúry

American Anthropological Association, Statement on Ethics, Principles of Professional Responsibility. AAA Ethics Blog, 2012, Online. URL: <http://ethics.americananthro.org/ethics-statement-1-do-no-harm/>

ACORN, S., Emergency shelters in Vancouver, Canada. *Journal of Community Health*, 18(5), 1993, pp. 283-291.

ARANGUIZ, M., Les pouvoirs urbains et la prise en charge des vagabonds à Montréal: Le cas du refuge municipal Meurling (1914-1929), *Déviance et Société*, 29(2), 2006, pp.181-199.

ARAPOGLOU, V., GOUNIS, K., SIATITSA, D., Revisiting the Concept of Shelterisation: Insights from Athens, Greece, *European Journal of Homelessness* _ Volume 9, No. 2, 2015, pp.137-157.

BARROW, S. M., HERMAN, D. B., CORDOVA, P., STRUENING, E. L., Mortality among homeless shelter residents in New York City. *American Journal of Public Health*, 89(4), 1999, pp. 529-534.

BERNARD, H. et al., „The Construction of Primary Data in Cultural Anthropology“, *Current Anthropology* 27(4), 1986, pp. 382–96.

BERNARD, H. , *Research Methods in Anthropology : Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: AltaMira Press, 2011, 13pp.

BOURGOIS, P., SCHONBERG, J., *Righteous Dopefiend*. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 2009, 392pp.

BURZOVÁ, P., *Slovak Nation, Nationalism and Nationing: Beyond Groupism with Groups (Disertační práce)*. Plzeň: Zapadočeska univerzita v Plzni. FF/KSA, 2010.

CRESSWELL, T., *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell, 2004, 168pp.

DALTON, M. M., PAKENHAM, K. I., Adjustment of homeless adolescents to a crisis shelter: Application of a stress and coping model. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 2002, pp. 79-89.

DEWALT, M. K., DEWALT, R. B., *Participant Observation : A guide for fieldworkers* (2nd ed.). Lanham: AltaMira Press, 2011, 266pp.

DORDICK, G., More than refuge: The social world of a homeless shelter, *Journal of Contemporary Ethnography*, 24(4), 1996, pp. 373-404.

DUNLAP, K. M., SONDRÁ J. F., A preliminary analysis of research on recovery from homelessness. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 7(3), 1998, pp. 175-188.

ELIAS, C., INUI, T. S., When a house is not a home: Exploring the meaning of shelter among chronically homeless older men. *The Gerontologist*, 33(3), 1993, pp. 396-402.

ERICSEN, T.H., *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008, 408s.

FEANTSA, *Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR*, 2005, Dostupné na: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>

FINCH, J., The Vignette Technique in Survey Research. *Sociology*, 21,1987, s. 105-14.

FIRDION, J. M., MARPSAT, M., *Caractéristiques sociodémographiques et modes de vie. Les personnes sans domicile à Paris*, Paris: CREDES ,1999, pp. 3-15.

FOUCALT, M., *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synove, 2003, 304s.

FRIEDMAN, B. D., No place like home: A study of two homeless shelters, *Journal of Social Distress & the Homeless*, 3(4), 1994, pp. 321-339.

GOUNIS, K., SUSSER, E., Shelterization and its implications for mental health services, Hospital and Community Psychiatry, In Psychiatry Takes to the Street: Outreach and Crisis Intervention for the Mentally Ill. Neal Cohen, New York: Guilford Press, 1990, pp. 231-255.

GOUNIS, K., The Manufacture of Dependency: Shelterization Revisited, New England Journal of Public Policy, 1992, pp. 685-693.

GOUNIS, K., The Domestication of Homelessness: The Politics of Space and Time in New York City Shelters: Ph.D. dissertation, Columbia University, 1993.

GOUNIS, K., Temporality and the Domestication of Homelessness, in Henry J. Rutz, ed., The Politics of Time, American Ethnological Society Monograph No. 4 (Washington D.C.: American Anthropological Association, 1992, pp.127-149.

GRUNBERG, J., EAGLE, P., Shelterization: How the Homeless Adapt to Shelter Living, Hospital and Community Psychiatry, 1990, pp. 521-525.

HARTNETT, H. P., HARDING, S., Geography and shelter: Implications for community practice with people experiencing homelessness. Journal of Progressive Human Services, 16(2), 2005, pp. 25-46.

HECHT, L., COYLE, B., Elderly homeless: A comparison of older and younger adult emergency shelter seekers in Bakersfield, California. American Behavioral Scientist, 45(1), 2001, pp. 66-79.

HEJNAL, O., Etnografie (extremní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců, AntropoWebzin, 2011, 7, s.171–176.

HEJNAL, O., Antropologův den mezi „klienty“ represe: Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě, AntropoWebzin, 2012, 8, s. 141–152.

HEJNAL, O., Hilton jako ‚fekalni dvůr‘: Socioprostorove aspekty bezdomovectví. Sociologický časopis, 2013, 49, s.241–267.

HEJNAL, O., Naše ruiny jsou naším domovem: bezdomovci, domov a sociální organizace, Sociální studia, 2014/4, ss. 33-49.

HEJNAL, O., LUPTÁK, L., Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky, in Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu, Edition: Etnologické studie 14, Publisher: Masarykova univerzita a a Etnologický ústav AV ČR, Editors: Michal Pavlásek, Jana Nosková, s.133-147.

HOLPUCH, P., Bezdomovectví jako přístup k životu. Biograf, 2011, (54): 112 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v5401>

HOLPUCH, P., Bezdomovectví jako způsob života, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, diplomová práce, 2009, 121 s.

HURTUBISE, R., Aide alimentaire et pauvreté: Vers de nouvelles formes de priorisation des clientèles et des interventions. In D. Laberge (Ed.) L'errance urbaine, 2009, pp. 349-359.

HURTUBISE, R., BABIN, P.O., GRIMARD, C., Shelters for the Homeless: Learning from Research, In: Hulchanski, J. David; Campsie, Philippa; Chau, Shirley; Hwang, Stephen; Paradis, Emily (eds.) Finding Home: Policy Options for Addressing Homelessness in Canada (e-book), Chapter 1.2. Toronto: Cities Centre, University of Toronto, 2009, 17pp.

JOHNSEN, S., CLOKE, P., & MAY, J., Day centers for homeless people: Spaces of care or fear?. Social and Cultural Geography, 6(6), 2005, pp.787-810.

KELLER, J., Posvícení bezdomovců : Úvod do sociologie domova. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013, 290s.

LA GORY, M., FITZPATRICK, K., RITCHEY, F., Homeless persons: Differences between those living on the street and in shelters. *Sociology & Social Research*, 74(3), 1990, pp. 162-167.

LEFEBVRE, H., *The Production of Space*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1991, 464pp.

LOW, S., *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press, 2000, 274pp.

LUPTÁK, L., *Bezpečnostny diskurs v SR: Lokalizacie ne(o)liberalniho vládnutia v postsovietskom Barbaricu*. Plzeň: Zapadočeska univerzita, Dizertačná práca, 2011.

MARKS, S. M., TAYLOR, Z., BURROWS, N. R., QAYAD, M. G., MILLER, B., Hospitalization of homeless persons with tuberculosis in the United States. *American Journal of Public Health*, 90(3), 2000, pp. 435-438.

MARCUS, A., *Shelterization Revisited: Some Methodological Dangers of Institutional Studies of the Homeless*, *Society for Applied Anthropology, Human Organization*, Vol. 62, No. 2, 2003, pp.134-142.

NEALE, J., BURROWS, R., PIEACE, N., QUILGARS, D., Hostels. In R. Burrows, N. Pleace, & D. Quilgars (Eds.) *Homelessness & social policy*, London: Routledge, 1997, pp. 203-215.

PELED, E., SPIRO, S., DEKEL, R., My home is not my castle: Follow-up of residents of shelters for homeless youth. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 22(3-4), 2005, pp. 257-279.

POOLE, D., ZUGAZAGA, C. B., Conceptualizing prevention as the first line of offense against homelessness: Implications for the federal continuum of care model. *Journal of Primary Prevention*, 23(4), 2003, pp. 409-424.

POWER, R., FRENCH, R., CONNELLY, J., GEORGE, S., HAWES, D., HILTON, T., KLEE, H., ROBINSON, D., SENIOR, J., TIMMS, P., WARNER, D., Health, health promotion, and homelessness. *British Medical Journal*, 318(7183), 1999, pp. 590-592.

RANASINGHE, P., VALVERDE, M., Governing Homelessness Through Land-use: A Sociolegal Study of the Toronto Shelter Zoning By-law, *The Canadian Journal of Sociology*, University of Toronto Press, Volume 31, Number 3, Summer 2006, pp. 325-349.

SIBLEY, D., *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge, 1995, 224pp.

SNYDER, M. D., WEYER, M. E., Educational innovations: Facilitating a collaborative partnership with a homeless shelter. *Journal of Nursing Education*, 41(12), 2002, pp. 547-549.

SOJA, E. W., *Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination*. In MASSEY, Doreen, John ALLEN a Phil SARRE (eds.). *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press, 1999, p. 260–278.

SOULIE, C., Le classement des sans-abri [Classifying the homeless]. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118, 1997, pp. 69-95.

SPRADLEY, J. P., *You Owe Yourself a Drunk: Adaptive Strategies of Urban Nomads*, Long Grove, Waveland Press, 1970, 301 pp.

SPRADLEY, J. P., *Participant Observation*, Wadsworth, Cengage Learning, 1980, 199 pp.

SUSSER, E., VALENCIA, E., CONOVER, S., FELIX, A., TSAI, W.-Y., WYATT, R. J., Preventing recurrent homelessness among mentally ill men: A “critical time” intervention after discharge from a shelter. *American Journal of Public Health*, 87(2), 1997, pp. 256-272.

STARK, L. R., The shelter as total institution. *American Behavioral Scientist*, 37(4), 1994, pp. 553-562.

ŠLACHTOVÁ, H., Sociální epidemiologie. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2005, 338s.

ŠPIRKOVÁ, V., Projekt dizertační práce, Karlova Univerzita, Praha, 2017, 11s.

TOUŠEK, L., Socialni exkluze a prostorova segregace, *AntropoWebzin*, 2009a, 5, s. 12–26.

TOUŠEK, L., Problematika vytváření relačních dat: Příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců.“ *AntropoWebzin*, 2009b, 2–3, s. 35–41.

TOUŠEK, L., Vybrane aspekty metodologie aplikovane antropologie.“ In *Vybrane kapitoly z aplikovane socialni antropologie*, editoval Tomáš Hirt, et al., Plzeň: Západočeska Univerzita v Plzni, 2012, s. 25–106.

TOUŠEK, L., Prostor, transgrese a bezdomovectví, *Západočeská Univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Dizertační práce*, 2013, 205s.

VAŠÁT, P., Mezi rezistenci a adaptaci: Každodenní praxe třídy nejchudších, *Sociologický časopis* 48, s. 247–282.

VAŠÁT, P., Studium bezdomovectví v USA: Inspirace pro výzkum v ČR. *Český lid*, 2012b, roč. 99, č. 2, s. 129–149.

VAŠÁT, P., Sme na jedné lodi: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších, *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 4, s. 427–448.

VAŠÁT, P., Předevčírem, nebo kdy to bylo?: Temporalizace třídy nejchudších. *Sociologický časopis*, 2014, roč. 50, č. 1, s. 57–82.

WADD, S. L., HUTCHINSON, S. J., TAYLOR, A., AHMED, S., GOLDBERG, D. J.,
High risk injecting behaviour in hostel accommodation for the homeless in Glasgow
2001-02: A study combining quantitative and qualitative methodology, *Journal of
Substance Use*, 11(5), 2006, pp. 333-341.

WRIGHT, T., *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested
Landscapes*. Albany: State University of New York Press, 1997, 408pp.